



Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra společenských věd

Diplomová práce

Josef Velenovský a František Mareš

-

dvě osobnosti českého vědeckého života
(jejich přírodovědecká a filosofická činnost)

Vypracovala: Marie Podskalská
Vedoucí práce: PhDr. Helena Pavličíková, CSc.

České Budějovice 2013

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně a pouze s použitím literatury uvedené v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích dne 30. 4. 2013

.....

Marie Podskalská

Na tomto místě bych chtěla poděkovat vedoucí mé diplomové práce PhDr. Heleně Pavličíkové, CSc. za odborné vedení, cenné rady, připomínky, zájem a čas, který mi věnovala.

Obsah

Úvod.....	8
1. Česká filosofie na přelomu 19. a 20. století.....	10
1.1 Osobnosti a problémy české filosofie v daném období.....	11
1.1.1 Trendy a myšlenkové směry v české filosofii v daném období, významní představitelé.....	11
1.1.2 Filosoficky zaměřená periodika.....	15
1.2 Česká filosofie na počátku 20. století.....	18
1.2.1 Specifika české filosofie na počátku 20. století (osobnosti, problémy).....	19
2. František Mareš.....	24
2.1 Studium a vědecká činnost.....	24
2.2 Marešovo pojetí fyziologie jako teorie života.....	26
2.3 Marešova kritika pozitivismu a naturalismu.....	33
2.3.1 Marešovy názory na evoluci.....	33
2.3.2 Marešova kritika pozitivistické psychologie.....	35
2.3.3 Marešova kritika naturalismu.....	36
3. Josef Velenovský.....	40
3.1 Studium a vědecká činnost.....	40
3.2 Přírodní filosofie.....	41
3.2.1 Struktura Přírodní filosofie (Díl I. Přírodnický) a jednotlivé kapitoly.....	42
3.2.2 Stěžejní myšlenky vybraných kapitol Přírodní filosofie (Díl I. Přírodnický).....	43
3.3 Kritika pozitivismu.....	52
3.3.1 Názory Josefa Velenovského na metafyziku.....	52
3.3.2 Názory Josefa Velenovského na evoluci.....	54
3.3.3 Názory Josefa Velenovského na psychologii.....	57

4. Komparativní analýza filosofických myšlenek Františka Mareše a Josefa Velenovského	59
4.1 Postuláty pozitivistické vědy a filosofie a myšlenková východiska F. Mareše a J. Velenovského.....	60
4.2 Komparace názorů Františka Mareše a Josefa Velenovského na evoluci.....	62
4.3 Komparace názorů Františka Mareše a Josefa Velenovského na psychologii.....	65
Závěr.....	70
Summary	72
5. Citované literární zdroje.....	73

Anotace

Diplomová práce, nazvaná *Josef Velenovský a František Mareš – dvě osobnosti českého vědeckého života (jejich přírodovědecká a filosofická činnost)*, se zabývá popisem filosofických tezí dvou významných českých přírodovědců – filosofů v jejich přírodovědeckém bádání.

První část práce představuje přírodovědeckou a filosofickou činnost obou osobností. Podrobněji zachycuje Marešovy názory na fyziologii a Velenovského pojetí přírodní filosofie. Dále obsahuje jejich kritická stanoviska k dobovým trendům v přírodní vědě a filosofii, zejména pozitivismu a naturalismu.

Druhá část je zaměřena na komparativní analýzu stěžejních myšlenek F. Mareše a J. Velenovského, které jsou obsaženy v jejich dílech *Přírodní filosofie (Díl I., Přírodnický)* a *Fysiologie*. Cílem práce je pokus o kritickou analýzu jejich tezí (pozitivismus, naturalismus, vitalismus, fyziologie, přírodní věda), nalezení společných a rozdílných stanovisek.

Abstract

The diploma thesis *Josef Velenovský and František Mareš – two personalities of the Czech scientific life (their biological and philosophical activities)* deals with the philosophical theses of two notable Czech biologists – philosophers – in their biological research.

The first part introduces the biological and philosophical activities of both personalities. It depicts in detail Mares' views of physiology and Velenovsky's take on natural philosophy. It further contains their critical views of contemporary trends in natural sciences and philosophy, especially the positivism and naturalism.

The second part contains a comparative analysis of the fundamental ideas of both scientists, included in *The natural philosophy (Volume I, Natural)* and *Physiology*. The text attempts to analyze their theses (positivism, naturalism, vitalism, physiology, natural science) and to find similarities and differences in their points of view.

Úvod

„Poznávání děje se dilem vědou, dilem vírou. Věda jest obvyklou cestou všech učenců. Ale mýlí se ti, kdož se domnívají, že všechny vědecké poznatky jsou hotové. Velká jich část jest také pouhou vírou, neboť věříme dlouho v něco, co po létech ukáže se býti falešným.“ (Velenovský 1922a: 42)

V úvodu naší práce citujeme slova Josefa Velenovského, která vyjadřují dobový pohled na vědu a filosofii. Jsou odrazem jeho hlubokého přesvědčení, že žádný poznatek není navždy uzavřen jediným možným východiskem poznání, určenou vědeckou pravdou. Že pluralita názorů, včetně subjektivních, má neoddiskutovatelnou pozici v každé oblasti lidského bádání. Sympatie k odhodlání nepřijímat konvenční a zažitá názory, rozhodnost a invence v prezentaci vlastních názorů a síla osobností Františka Mareše a Josefa Velenovského, byly základními momenty, které mě vedly k rozhodnutí vypracovat tuto diplomovou práci.

Česká filosofie na přelomu 19. a 20. století a v následujících dvaceti letech stála před významným přerodem. Silný vliv pozitivismu, který se v ní odrážel, byl patrný i v dalších vědeckých disciplínách, např. historiografii, jazykovědě, psychologii a přírodních vědách. Postupem času se však i tento proud začal přezívat, nebyl schopen se vyrovnat s jeho alternativami, které již ke konci 19. století rezonovaly Evropou (fenomenologie, filosofie života, novokantovství, novotomismus aj.). České filosofii trvalo plných dvacet let, nežli odsunula pozitivismus z jeho výsadních pozic. První náznaky nesouhlasu s jeho aplikacemi jsou patrné již v dílech známého fyziologa Františka Mareše z konce 19. století, např. ve *Všeobecné fyziologii* (1894), který nebyl výhradně filosofem, nýbrž hlavně lékařem a badatelem v oblasti přírodních věd. V jeho odkazu spatřujeme východisko pro přímá vyjádření proti pozitivismu u filosofů kolem časopisu *Ruch filosofický*, kteří ve 20. letech 20. století vyhlásili „boj o českou filosofii“. Zastáncem Marešových ideálů se stal věhlasný botanik, jihočeský rodák, Josef Velenovský.

Cílem této práce je zachytit základní filosofické myšlenky v přírodovědných pracích Františka Mareše a Josefa Velenovského a jejich následná komparace. Podkladem pro zpracování se stala Marešova díla: *Fysiologie* (1906), *Životní účelnost*

(1917) a sborník *Pravda nad skutečnost* (1918) a Velenovského *Přírodní filosofie (Díl I., Přírodnický)* (1922).

Pro zpracování diplomové jsme zprvu využili metodu analytickou, jejímž východiskem bylo zachycení základních tezí obou autorů. Posléze jsme uplatnili metodu komparativní, v níž jsme se pokusili nalézt míru shody v názorech F. Mareše a J. Velenovského.

Práce je členěna do čtyř kapitol, které na sebe logicky navazují. Úvodní kapitola má seznámit se situací v české filosofii na přelomu 19. a 20. století. Snaží se postihnout základní dobové problémy, uvádí výběrový přehled filosofických proudů, osobností a důležitých filosofických periodik, v nichž lze nalézt snahy o svržení výsadní pozice pozitivismu.

Další kapitola zachycuje život, studium a vědeckou činnost Františka Mareše. Významná část je věnována jeho pojetí fyziologie jako teorie života. Nejpodstatnější oddíl kapitoly se zabývá autorovými kritickými stanovisky k evoluci a psychologii v dobovém pojetí ovlivněném pozitivismem a k aplikacím naturalismu v dílčích vědách.

Třetí část nahlíží na osobnost Josefa Velenovského, jeho studium a vědeckou činnost a vyzdvihuje stěžejní myšlenky v jeho přírodní filosofii v díle stejného názvu. Důležitou součástí oddílu jsou autorovy kritické názory na metafyziku, evoluci a psychologii.

V závěrečné části jsme se pokusili o komparaci Marešových a Velenovského myšlenkových východisek. Ke komparaci jsme vybrali dvě oblasti, v nichž kritiky obou autorů dosahovaly významné intenzity. Porovnali jsme jejich názory na evoluci a psychologii, poukázali na shodné a rozdílné znaky.

Smyslem diplomové práce nebylo postihnout veškerá kritická stanoviska, ale zdůraznit autory nejvíce diskutovaná témata v uváděných dílech.

1. Česká filosofie na přelomu 19. a 20. století

V úvodní kapitole se pokusíme nastínit problematiku české filosofie v obecné rovině. České země v tomto období výlučně spadají pod mocenský a rovněž význačně pod kulturní vliv Habsburské monarchie. Diskurz české filosofie či filosofického myšlení je ovlivňován zahraničními směry a nutnou politickou sounáležitostí k monarchii.

Neexistence samostatného českého státního útvaru v období přelomu 19. a 20. století však žádným způsobem nevylučuje existenci české filosofie. V tomto tvrzení lze odkázat na Zouharovy citace, v nichž vymezuje filosofii v podmínkách dané doby: „V našich podmínkách se někdy mluví o české filozofii, někdy o českém filozofickém myšlení – nejde o synonyma, filozofie označuje „školskou filozofii“, výsledky práce „profesionálních“ filozofů, filozofické myšlení má širší obsah – vyjadřuje skutečnost, že se k filozofické problematice vyjadřují nejen filozofové, ale (někdy jen příležitostně) i speciální vědci, spisovatelé, politici apod.“ (Zouhar 2008: 6)

Konotace termínu česká filosofie v sobě zahrnuje jednotlivé osobnosti, vyjadřující se k filosofickým otázkám a působící jak na poli filosofickém, tak na poli kulturním či politickém. Dále filosoficky zaměřené práce psané na našem území v českém, německém nebo jiném jazyce a v neposlední řadě i myšlenky formulované příslušníky jiných národů v tomto regionu. (Zouhar 2008: 6)

Za stěžejní lze tedy považovat české osobnosti a problémy vztahující se k filosofickým otázkám specifickým pro naše prostředí, jež jsou v úzké souvislosti s dobovými evropskými trendy. Zmíníme se o některých směrech, jež významně ovlivňovaly české filozofy a jejich myšlenky, pozornost budeme věnovat i významným časopisům vycházejícím v té době a osobnostem prosazujícím a hájícím rozdílná filosofická stanoviska.

Specifikem české filosofie je, že sama o sobě nevytvořila svébytný filosofický směr či proud jako velké filosofické národy – Německo, Francie a Anglie. Vždy reagovala na jejich myšlenkové vlivy, popřípadě byla schopna vytvářet transformace či se vyjadřovat ke konkrétním otázkám. Patrná je zde i silná vazba na Rakousko-Uhersko, jež fungovalo jako zprostředkovatel filosofie německé. Přestože byly české země po několik staletí v politickém područí absolutistické monarchie,

kontakt se západní kulturou jim nechyběl. České filosofické myšlení v daném období je tedy téměř vždy v nutné souvislosti s myšlenkovými proudy v Evropě.

Evropská filosofie v globálním pojetí prodělávala na přelomu 19. a 20. století přerod. Podrobněji se k této problematice vyjadřuje Jan Zouhar. Zmiňuje se o vyčerpání novověké karteziánské racionality, jež svou výraznou subjektivitou moci člověka nad přírodou v konečném důsledku způsobila ztrátu skutečných životních hodnot a vnesla do filosofie nový problém. Evropa našla několik východisek v dalším vývoji stávajících směrů nebo ve vzniku směrů nových. V evropském regionu se dále rozvíjel pozitivismus a objevily se směry nové: novokantovství, filosofie života, fenomenologie, marxismus a novotomismus. (Zouhar 2008: 93).

Česká filosofie na přelomu 19. a 20. století nereagovala na všechny evropské problémy. Významným způsobem byla ovlivněna herbartismem. Po jeho vyčerpání se stalo rakousko-uherské myšlení zprostředkovatelem pozitivismu, freudismu a fenomenologie. (Zouhar 2008: 93)

1.1 Osobnosti a problémy české filosofie v daném období

Specifické filosofické problémy se odehrávaly v rámci nastolených myšlenkových proudů a směrů, proto nelze jednotlivé osobnosti posuzovat izolovaně, nýbrž ve vzájemných souvislostech, neboť na sebe ve svých stanoviscích navazovaly, popřípadě se vymezovaly a předkládaly nové koncepce.

1.1.1 Trendy a myšlenkové směry v české filosofii v daném období, významní představitelé

Český herbartismus

Duch herbartismu se v českém prostředí odrážel zejména v oblasti estetiky, pedagogiky a psychologie. Byl přímým odkazem k jisté závislosti českého myšlení na myšlení rakouském. Přesto přinesl do výše zmíněných vědních disciplin řadu významných tezí a konceptů. Herbartovy myšlenky z oblasti praktické filosofie, tedy estetiky a etiky, a psychologie vyvolávaly u českých myslitelů nutnost reagovat, navazovat na jeho ideje a samozřejmě je i překonávat.

Jedním z čelných představitelů českého herbartismu byl Josef Durdík (1837–1902), zakladatel Jednoty filosofické, literární kritik, překladatel, editor a profesor

filosofie na pražské univerzitě. Durdíkova filosofie se zabývala metafyzickou problematikou. Výklad metafyziky podal ve spisech *Leibniz und Newton* (1869), *Soustava filozofie* (časopisecky 1887, Sborník Durdíkův I, 1906) a *Darwin a Kant* (Sborník Durdíkův I, 1906). Ve svém pojetí metafyziky byl inspirován Leibnizovou *Monadologií*. Svět byl dle Durdíka tvořen množstvím individuí či bytostí, které podléhaly neustálému dění v nekonečném čase a prostoru a fungovaly na základě účelu a kauzálních souvislostí. (Zouhar 2008: 77–78) Značným přínosem pro českou filosofii byly jeho práce zaměřené na dějiny filosofie. Durdík je se svými díly *Dějepisný nástin filozofie novověké I, II* (1870, 1870), *Od Descarta po Kanta* (1870), *Dějiny filozofie nejnovější* (1887) jedním z prvních historiků české filosofie. (Zouhar 2008: 6)

Herbartismus, ostatně jako i další myšlenkové proudy, se v české filosofii vyčerpal, přestože v základních obrysech v odborně zaměřených pracích zůstaly jeho zásadní myšlenky zachovány. Už ke konci 19. století se v českém prostředí začal prosazovat nový myšlenkový směr – pozitivismus, který si vybudoval pevné postavení nejen ve filosofii, ale i v ostatních vědách. Jeho rysy se začaly projevovat už u českých herbartovců.

Český pozitivismus

Počátky českého pozitivismu se počaly konstituovat v posledních dvou až třech desetiletích 19. století. V evropském kontextu je lze chápat jako značně opožděné. Rozvoj pozitivistických tradic se musel přizpůsobit jednak dozrívajícím filosofickým směrům, jednak retardaci společenského vývoje, již zapříčinily nedovršené revoluční snahy z roku 1848. Absence pozitivistických myšlenek na našem území vyústila v potřebu zaobírat se tímto směrem formulovanými problémy, přestože v evropských zemích pozitivismus dozrívá a byl na ústupu. (Gabriel et al. 1995: 23)

První pozitivistické tendence se začaly objevovat u českých herbartovců Josefa Durdíka a Gustava Adolfa Lindnera, kteří se zabývali pojetím filosofie ve vztahu ke speciálním vědám. V tomto období pozitivismus v Evropě plně podléhal „Duchu scientismu“¹, jehož vlivem docházelo k mohutnému rozvoji přírodních a společenských věd. (Gabriel et al. 1995: 23)

Pozitivismu napomohly expandovat informativní studie a časopisecké články, jejichž prvotním účelem bylo seznámit českou kulturní veřejnost s pozitivistickou

¹ Přesvědčení, že jen přírodovědecké poznání je poznáním

filosofii. Články a studie počali vydávat Josef Mikš a Emanuel Makovička. Důležitější úlohu však sehrála práce speciálních věd, v níž byly stěžejní pozitivistické myšlenky již implicitně obsaženy. Největší intenzity dosahoval pozitivistický duch v tradičních českých novodobých humanitních disciplínách historiografii a jazykovědě. (Gabriel et al. 1995: 24)

Druhá vývojová fáze pozitivismu už nabyla konkrétnějších obrysů. Český pozitivismus dostal explicitní teoreticko-filosofickou podobu. Osobností, jež učinila tento průlomový krok, byl filosof, psycholog a etik František Krejčí. Jeho definice z 90. let 19. století zastínily všechny kolegy (František Drtina a František Čáda), kteří s ním úzce spolupracovali a společně se podíleli na založení a redigování prvního českého odborného filosofického časopisu *Česká mysl*². (Gabriel et al. 1995: 25)

Poslední fáze ve vývoji českého pozitivismu se odehrávala ve 20. letech minulého století. Byla velmi úzce spjata s jeho krizí. Pozitivistické tradice se zdánlivě rozpadaly. Přesto ale v meziválečném období práce pozitivistů pokračovala a pevně si držela místo na akademické půdě. V tomto období docházelo ke snahám o znovuoživení předchozích pozitivistických tradic nebo vytvoření tradic zcela nových. Pozitivismus se dostával do otevřených sporů s filozofy, kteří hájili jiné myšlenkové proudy. Musel čelit značnému množství kritických stanovisek a byl napadán celou řadou nově formujících se filosofických směrů, jakými byly například marxismus, fenomenologie aj. Nutnost obhajovat výsadní postavení tohoto myšlenkového směru na půdě českého vědeckého smýšlení pocítovala řada významných osobností. Kromě Františka Krejčího vyjadřovali pozitivismu svou podporu a loajalitu i další filozofové. Jedním z nich byl filozof a sociolog Josef Král, profesor Karlovy univerzity a autor knihy *Československá filozofie* (1937). Svou statí *Positivism, dialektický materialism a filozofie* (ČM 1946–1947) se velmi ostře ohradil proti nastupující marxistické filozofii. (Gabriel et al. 1995: 31)

V návaznosti na základní vývojové rysy pozitivismu v českém prostředí budeme pokračovat ve stručném přehledu jeho hlavních průkopníků – Františka Krejčího, Františka Drtiny a Františka Čády. Rovněž se v obrysech zmíníme o jejich filozofii s důrazem na propagaci pozitivistických myšlenek.

² *Česká mysl*: filosofické periodikum, tribuna pozitivistů, její úlohu budeme specifikovat v samostatné kapitole

František Kejčí (1858–1934), byl nejvýznamnější osobností prosazující pozitivismus v české filosofii. V roce 1905 se stal mimořádným profesorem filosofie, spoluzakládal *Českou mysl* a byl jejím dlouholetým redaktorem. (Gabriel 1998: 307) Inspiraci pro svá pozitivistická stanoviska čerpal z Herberta Spencera. Neakceptoval pojetí transcendentna jako náboženského „nadopřirozena“. Transcendentno dle něj bylo pro člověka nepoznatelné. Přesto předpokládal, že bylo první příčinou všeho a fungovalo na principu kauzálních souvislostí, jež sjednocoval neznámý princip. (Zouhar 2008: 94–95)

Nejvýrazněji své pozitivistické myšlenky aplikoval ve vlastním studiu psychologie. Sepsal šestisvazkové dílo *Psychologie* (1902–1926), jehož základem byly empirické důkazy z oblasti biologie. Takto pojímaná psychologie měla sloužit pro budování nové filosofie nesené pozitivistickým duchem s vyloučením metafyziky a transcendentna, které nebylo možno vědeckým způsobem poznat. (Gabriel 1998: 307) Krejčí chápal veškeré duševní jevy jako uvědomělé reakce na vnitřní a vnější podněty a pojetí duše jako nemateriálního nositele lidského duševna zcela zavrhoval. (Zouhar 2008: 95) Krejčího pozitivistické a důsledně empirické pojetí psychologie zmiňujeme zejména proto, že se stalo předmětem kritiky Františka Mareše.

František Drtina (1861–1925), od roku 1903 působil jako řádný profesor filosofie a pedagogiky na Filosofické fakultě Karlovy Univerzity. V letech 1905–1906 se stal jejím děkanem. Podílel se na spoluzaložení *České mysli* a byl další významnou osobností, jež významně ovlivnila pozitivismus. Zásadní pozornost věnoval dějinám filosofie. Představil nový koncept vývoje filosofie jako odpovědi na zkušenosti lidstva přinesené historickým vývojem. Tento podal v díle *Myšlenkový vývoj evropského lidstva* (1902). Ve své filosofii se zabýval především ontologickými problémy. Jsoucnem, po jehož podstatě by měl filosof pátrat pomocí výsledků a poznatků zajištěných přírodními vědami. V tomto pojetí se odrážela jeho inspirace pozitivismem. Drtinu ale nelze označovat přívlastkem striktního pozitivisty, neboť odmítal úplné zavrhování metafyziky. (Gabriel 1998: 104–105) Filosofii chápal jako nástroj k porozumění smyslu lidského života, jenž měl využívat noetiky, získaných poznatků o povaze podstaty jsoucen a sjednocovat je s otázkami etickými. (Zouhar 2008: 96)

Poslední významnou postavou z kruhu pozitivistů byl František Čáda (1855–1918). Od roku 1905 působil jako mimořádný profesor filosofie a pedagogiky

na Karlově Univerzitě. Rovněž se podílel na založení *České mysli*. V odborných kruzích byl věhlasný především díky své průkopnické činnosti v oblasti pedagogiky, pedopsychologie a pedologie. Výrazným způsobem zasáhl i do české filosofie. Zajímal se zejména o její historiografii. Předmět svého zájmu upíral i k noetice. Koncept vlastní noetiky zpracoval ve spisu *Noetická záhada u Herbarta a Stuarta Milla* (1894), jehož východiskem bylo srovnávání náhledů Herbartových a Millových. Noetiku rozpracoval rozsáhlejším způsobem. Nedefinoval ji jako osamocenou vědu, ale včlenil ji do logiky jako její specifickou součást. Do konceptu zahrnul i psychologii a metafyziku. Každá z těchto disciplin měla ve vztahu k poznávání jinou pozici. Psychologie měla být zaměřena na způsoby získávání poznání a metafyzika se měla zabývat podstatou poznávaných jevů. (Gabriel 1998: 74)

Krejčího, Drtinu i Čádu spojovalo založení a vydávání prvního specializovaného filosofického časopisu *Česká mysl*, který zřídili za účelem nutnosti vědeckého pěstování filosofie. Tedy filosofie, která by byla založena na obecně platných faktech získaných z vědeckého bádání v oblasti jiných věd, zejména věd přírodních. Úvahy těchto osobností sahaly do širšího spektra vědních disciplin. Propojovaly poznatky z pedagogiky, psychologie a biologie s filosofií a tím jí vtisky specifický, nutně pravdivý a nezpochybnitelný pozitivistický ráz, který se o dvě desetiletí později stal předmětem sporu „boje o svobodu české filosofie“.

1.1.2 Filosoficky zaměřená periodika

V této podkapitole se ve stručnosti zastavíme u filosofických časopisů vydávaných na počátku 20. století. Svou pozornost zaměříme na *Českou mysl* a *Ruch filosofický* jako na stěžejní reprezentanty zápasu o další směřování české filosofie. Respektive reprezentanta pozitivistické tradice a jeho oponenta snažícího se vnést do české filosofie nové pohledy a odstranit tak nadvládu pozitivistických teorií o jediné pravdivosti vědeckého poznání a zákonů kauzality. Ve stručnosti se zmíníme i o dalším filosofickém časopisu, *Filosofické revui*, který byl vydáván v pozdějších letech, když už byl boj o českou filosofii v plném proudu a snažily se prosadit i jiné myšlenkové směry. Například novotomismus, který přímo *Filosofická revue* prosazovala.

Smyslem každého vědeckého periodika by měla být schopnost reagovat na aktuální otázky spojené s danou vědou, hledat důkazy pro jejich ozřejmění

či vytvářet polemiky pro jejich vyvrácení a takto formulované úvahy zprostředkovat širšímu okruhu kulturní veřejnosti. Česká filosofická obec na počátku 20. století stála před významným krokem. Chybělo jí ryze české filosofické periodikum, v němž by filosofové mohli publikovat své práce, reagovat na aktuální filosofické směry, problémy a otázky nebo v něm mohli utvářet jejich specifické transformace.

Před vznikem prvního českého filosofického časopisu byli filosofové nuceni vydávat své stati a recenze v periodikách nefilosofických, konkrétně v těchto: *Časopis Muzea Království českého*, *Osvěta*, *Rozhledy*, *Athenaeum*, *Naše doba*, *Hlídka*, *Vychovatelské listy* a *Moderní revue*. Prvním speciálně filosoficky zaměřeným periodikem se stala *Česká mysl*. (Gabriel et al. 1995: 314)

Česká mysl

Vznik *České mysli* zdůvodňovali její redaktoři potřebou specializovaného filosofického časopisu, který by se zabýval filosofickými studiemi. Toto periodikum bylo orgánem Jednoty filozofické. První výtisk byl vydán 1. ledna 1900 v nakladatelství Jana Laichtera. Časopis vycházel až do roku 1948, kdy bylo jeho vydávání úředně zastaveno. (Gabriel et al. 1995: 317) Během těchto desetiletí se střídala i vydavatelství, v nichž vycházel. V období let 1900-1910 byl vydavatelem Jan Laichter, od roku 1911 do roku 1921 vycházel v nakladatelství Dědictví Komenského, v následujícím roce v nakladatelství Bursík a Kohout, v letech 1923-1938 vydávalo *Českou mysl* ČIN tiskové a nakladatelské družstvo československých legionářů v Praze a v letech 1941-1947 jej vydávala Filosofická jednota v Praze. (Gabriel et al. 1995: 316, 317)

Redaktoři *České mysli* si kladli vysoké cíle. Vysoké nároky kladli rovněž na své přispěvatele. Koncept uveřejnili v úvodním slovu jejího prvního vydání. Poskytování jednotného a soustavného přehledu o dění ve filosofických pracích dané doby, uveřejňování filosofických prací s vědeckým podkladem psaných výlučně vědeckou metodou, přinášení zpráv z dalších vědních oborů, konkrétně z dějin filosofie, psychologie, noetiky a logiky, etiky, sociologie, metafyziky, estetiky, pedagogiky a filosofie náboženství - takovýmto způsobem definovali redaktoři program *České mysli*. Ta měla být výlučně českým listem. A to nejen slovem, ale i duchem. Podstata směřovala k rozkrývání stop českých myšlenek ve vědě a víře s ohledem na přítomnost a minulost, odhalování jejich základů ve světových myšlenkách a jejich tlumočení veřejnosti. (Gabriel et al. 1998: 317)

Česká mysl se stala tribunou českého pozitivismu. Preference pozitivistických myšlenek se odrážela v permanentní kritice metafyziky, lpění na vědeckosti, opírání se o přírodovědu a v kladení důrazu na objektivistickou etiku. Vystupovala v ní celá řada předních osobností soudobé české filosofie. Časopis redigovali F. Čáda, F. Krejčí, E. Rádl a mnozí další. (Gabriel et al. 1995: 317–318)

Toto periodikum si po dobu dvou desetiletí drželo výsadní postavení na poli české vědecké filosofické práce. Publikovaly v něm i osobnosti, které později našly své pevné místo v časopisu novém, jenž vznikl za účelem překonání pozitivistických myšlenek a pravd. Byla jí revue *Ruch filosofický*.

Ruch filosofický

První číslo revue bylo vydáno v roce 1920. U jejího zrodu stáli Ferdinand Pelikán, Karel Vorovka, Tomáš Trnka a Vladimír Hoppe. V průběhu let 1920–1942 vyšlo třináct ročníků. Časopis se specializoval na prezentaci zpráv, recenzí a statí z oblastí přírodních a společenských věd úžeji zaměřených na noetickou a metodologickou problematiku. V revue krom českých filosofů prezentovali své názory i zahraniční autoři či emigranti z Ruska a Ukrajiny. Mimo redakční rady svými příspěvky rozšiřovali filosofickou diskusi i A. Ditrich, A. Dratvová aj. *Ruch* v jeho počátcích vydávalo nakladatelství Hejda a Tuček, následně vycházel v nakladatelstvích Františka Borového, Jednotě českých matematiků a fyziků, České grafické unii. Desátý a jedenáctý ročník vyšel vlastním nákladem F. Pelikána. (Gabriel et al. 1995: 319–320)

Časopis se stal ústředním orgánem filosofů, kteří vyhlásili „boj o svobodu české filosofie“. Programovou a filosofickou orientaci *Ruchu filosofického* zformuloval F. Pelikán ve statí *Vláda demokracie ve filosofii*, jež byla úvodním slovem k jeho prvnímu vydání. Současně v ní byla vyslovena potřeba nutnosti boje proti pozitivismu. V programové statí se Ruchovci vymezovali proti typickým produktům pozitivistické vědy, která lpěla na zachovávání kauzálních zákonů, vyzdvihovala princip zachování hmoty a energie a veškeré dějství v přírodě převáděla na mechanické zákony. (Gabriel et al. 1995: 321)

Filosofická revue

Časopis *Filosofická revue* byl vydáván v okruhu profesorů dominikánského teologického učiliště v Olomouci. Vycházel v letech 1929–1948 jako čtvrtletník. Redakční rada byla ovšem pevně ustavena až v roce 1935. Od zrodu revue byl

šéfredaktorem Metoděj Habáň, jehož příspěvky v časopisu patřily k nejčtenějším. Krátce ji v letech 1939–1940 spoluredigoval Jiří Maria Veselý. Redaktoři vydali šestnáct ročníků, neboť i tento časopis byl poznamenán vynucenou odmlkou v době nacistické okupace. Kromě českých příspěvatelů Emiliana Soukupa, Bernardína Skácela, Artura Pavelky a Hyacinta Podoláka publikovali v revue rovněž filosofové a teologové z jiných zemí: S. Gillet, I. M. Bocheňsky a další. (Gabriel et al. 1995: 323)

Filosofická revue vycházela v době, kdy se v české filosofii začal prosazovat novotomismus. Tento časopis se zaměřil na prosazování tomismu v českém filosofickém myšlení. Příspěvky nebyly jednoznačně filosoficky profilované, v tomto periodiku nalézali oporu především teologicky smýšlející příspěvatelé. Časopis předkládal základní tomistické názory, zabýval se problematikou vzájemného vztahu filosofie a teologie a též se pokoušel postihnout obecnou problematiku náboženství. Odbornost časopisu se zakládala na propojování filosofie a náboženství s dalšími vědními disciplinami. Články se vztahovaly k příbuzným oborům, propojovaly filosofii a náboženství s estetikou, logikou, psychologíí, sociologií, přírodní vědou a pedagogikou. Veškeré příspěvky byly členěny do oddílů, pod něž tematicky, obsahově či strukturálně náležely. Nejprve redakce příspěvky řadila do oddílů Články, Poznámky a Kritika. V poválečném období byl časopis rozšířen o oddíly Logika a O čem soudí filosofie. Filosofická revue byla širokospektrálním periodikem, do něhož přispívalo velké množství filosofů a vědců např. R. Dacík, E. Soukup, Pavel Škrabal, Jaroslav Beneš aj. (Gabriel et al. 1995: 323)

1.2 Česká filosofie na počátku 20. století

Česká filosofie se na počátku 20. století potýkala s nelehkým úkolem. Řada výrazných osobností v oborech filosofie a přírodních věd pocítovala přežitky pozitivismu, které se jevily v nemožnosti poznání konečné podstaty příčin jevů. Byli to zejména přírodovědci, kteří se potýkali s touto problematikou a pokoušeli se prosadit jiné prostředky poznávání. Možná východiska nalézali v nadracionálních úvahách o duchovních a transcendentních aspektech ve vědě a filosofii, jejichž odkazy lze hledat v soustavách a směrech, které lze ve filosofických slovnících nalézt pod termínem „idealismus“. Jan Sokol ve svém Slovníku filosofických pojmů definuje idealismus takto: „*název pro filosofické soustavy a směry, jež zdůrazňují svébytný charakter „říše idejí“ čili ducha jako jediné pravé skutečnosti. V důsledku*

toho vyzdvihují vliv myšlení a poznání nad skutečnost, prvenství rozumového poznání před smyslovým, duchovního před tělesným a často i prvenství věčného před konečným a časným. (Sokol 2007: 318)

Hledání skutečné pravdy v duchovních aspektech se stalo prvotním znakem boje proti pozitivismu. Je výchozím bodem v postihnutí problematiky dobové filosofie a osobností, které se snažily českou filosofii transformovat a vnést do ní i jiná stanoviska – obzvláště neopomíjet metafyziku a transcendentno jako výrazný aspekt prostupující nejen filosofii, ale i ostatní vědy. Později se v českém filosofickém prostředí začaly prosazovat další proudy (fenomenologie, filosofie života, novokantovství, novotomismus), které trvale odsunuly pozitivismus z výsadních pozic ve filosofii a vědě.

1.2.1 Specifika české filosofie na počátku 20. století (osobnosti, problémy)

V české filosofii se jako první na kritiku pozitivismu zaměřily osobnosti, které se snažily nemožné odhalení konečné podstaty poznání a jevů nalézt v duchovních a transcendentních východiscích. Jejich kořeny jsou patrné již v pracích Františka Mareše a spisovatele Ladislava Klímy z počátku dvacátého století. Přestože pozitivismus podléhal permanentní kritice ve spisech Františka Mareše, jehož lze považovat za jednoho z prvních odpůrců pozitivismu, ústřední spor „boje o svobodu české filosofie“ se rozhořel až v druhém desetiletí dvacátého století. V průběhu dvacátých let se objevila nová generace již známých myslitelů, kteří se sdružili kolem *Ruchu filosofického*. Byli jimi Karel Vorovka, Ferdinand Pelikán, Vladimír Hoppe, Tomáš Trnka a jiní.

Před vydáním prvního čísla *Ruchu filosofického* se Karel Vorovka významným způsobem vyhranil proti stávající české filosofii. Vyvolal tak značné polemiky, jakým směrem by se měla filosofie ubírat. V roce 1919 podrobil kritice práce I. Žmavce *Základy sociální energetiky* a F. Šerackého *Teorie poznání a vědy*, v jejímž závěru dospěl k tomu, že takto psané práce nejsou zakládány na soudobých národních, sociálních a politických problémech. (Gabriel et al. 1995: 50)

V prvním vydání *Ruchu* již byly zformulovány konkrétní teze, jakými způsoby se česká filosofie měla vymanit z pozitivismu. Pozitivistická nemožnost poznání měla být překonána prostředky transcendentní povahy, zahrnutím tolik opomíjené úlohy metafyziky, teologické problematiky a otázkami skutečných hodnot. A to nejen

do filosofie, ale i do přírodních věd. Východiska odpůrci pozitivismu nalézali v aplikacích fyziky, psychologie a morálky, do nichž zařazovali výše zmíněné prostředky poznání.

Karel Vorovka (1879–1929) byl jedním z nejvýraznějších představitelů mladší generace nadržací uvažujících filosofů. Od roku 1927 působil na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy jako profesor filosofie exaktních věd. Těžištěm jeho zájmu se stala problematika matematicko-filosofická. Tedy zkoumal filosofické předpoklady matematiky a úlohu rozumu v matematice. (Gabriel 1998: 625) Výsledky svých úvah publikoval v časopisech. Kromě specializovaného *Časopisu českých matematiků a fyziků* je zpočátku vydával i v *České mysli* a později v *Ruchu filosofickém*. Nejznámějšími knižními publikacemi, jež se vztahovaly k daným otázkám, byly *Úvahy o názoru v matematice* (1917) a *Kantova filosofie ve svých vztazích k vědám exaktním* (1924). Konkrétně se zabývaly vzájemným vztahem matematiky a logiky, mírou pravděpodobnosti v kauzalitě, relativistickou teorií a pojetím konvencionalismu. (Gabriel et al. 1995: 52)

Vorovka mimo jiné zformuloval vlastní filosofické stanovisko, jež se odráží v díle *Vyznání filosofické* (1921), které bylo ovlivněno myšlenkami Marešovými a Renouvierovými. Filosofie pro něj nebyla vědou, nýbrž postojem ke světu, který by si měl vytvářet každý filosof sám. Vždy se ale měla zakládat na poznání, které však nutně muselo být překonáno vyššími způsoby, především duchovního, duševního a psychického rázu, zejména intuicí. Tedy nemělo by nikdy setrvávat na empirických a vědeckých základech, jak předpokládala pozitivistická filosofie. Pro Vorovku měl zásadní vliv na fungování světa božský princip. Svět dle něho stvořil a řídí Bůh, jenž vytvořil důmyslnou soustavu monád, které jsou prostoupeny tvůrčí silou. (Gabriel et al. 1995: 52) Za apriorní prvky lidského poznání považoval existenci nepřeborného a nekonečného množství ideálních předmětů, jejichž vztahy se odehrávají mimo veškerý čas a prostor. Tedy skutečným zdrojem poznání neměl být sumář logicky sestavených vědomostí pramenící z vnitřních a vnějších zkušeností. (Gabriel 1998: 625)

Pozitivistickou filosofii Vorovka podroboval kritice po dobu několika let. Kritiky vycházely ve statích v *Ruchu filosofickém*. Příspěvky z let 1919–1925 vyšly i v knižní podobě v díle *Polemos*, jehož součástí byl článek *Česká náboženská chudoba* (1921), významně poukazující k nedostatečnosti české filosofie v oblasti teismu

a teologie, jež postrádala hlubší filosofické otázky. Vorovkovo náboženské zaměření, nikoli křesťanské, se odráželo v jeho filosofii, jež pojímala člověka jako bytost, která si utvořila vztah k Bohu, podle něhož si vysvětlovala otázky života a smrti. (Gabriel 1998: 626)

Vladimír Hoppe (1882–1931) působil jako profesor na Filosofické fakultě Masarykovy Univerzity. Byl osobností, u níž se významným způsobem projevovala kritika pozitivistické „vědecké“ filosofie. Obecně považoval vědu a její produkty za fenomén, který nebyl schopný proniknout do samé podstaty skutečnosti. Do slepého místa se dostávala pozitivistická filosofie a věda obzvláště v pojetí podstaty člověka a návaznosti na jeho duchovní život a problémy spojenými s vůlí, hodnotovou orientací, touhami a cíli. Důraz kladený na ověřená fakta otevřel volné pole mechanistickému pojetí života a vyloučil tak z filosofie jakýkoliv duchovní a mravní étos. Dle Hoppeho se filosofie měla zakládat na touze po dosažení absolutna a životu v něm ukrytém. Měla vyvěrat z vlastního filosofova podvědomí, jemuž měl naslouchat a skrze nějž se mu otvíraly odpovědi na metafyzické otázky vlastní existence a bytí ve své čisté podstatě. (Gabriel et al. 1995: 52–53)

Jeho filosofie hledala inspiraci v Platónovi, Kantovi a křesťanském mysticismu. Dle Hoppeho bylo smyslem filosofie nalezení výše zmíněného absolutna. Východisko spatřoval v člověku jako prostředku navázání spojení s nadindividuální sférou. Tato sféra měla představovat duchovní ideový svět, jenž v sobě zahrnoval absolutní hodnoty krásy, dobra a pravdy. Svě filosofii přikládal přívlastek „transcendentální idealismus“, neboť poznatky z oblasti iracionální sféry se člověku dostávaly spontánně prostřednictvím inspirací a vnuknutí vyvěrajících z podvědomých schopností, například intuice³ a kontemplace⁴. Tento koncept filosofie se objevil v dílech *Základy duchovní filosofie* (1921), *Úvod do intuitivní a kontemplativní filosofie* (1928) a *Přirozené a duchovní základy světa a života* (1925). (Gabriel et al. 1995: 53)

Pro Hoppeho mělo jsooucn svůj základ v duchovní dimenzi. V knize *Předpoklady duchovní filosofie a náboženské víry* (1935) se významným

³ Intuice spočívala ve vcítění do předmětu, po němž lidský subjekt touží a jeho obrazovém vynoření prostřednictvím tzv. denního snu (Gabriel et al. 1995: 54, poznámka pod čarou)

⁴ Kontemplaci považoval za „očistný pochod“ sestávající se ze tří fází: 1. meditace – soustředění mysli, 2. kvietismus – umlčení smyslů, 3. vlastní kontemplace, při níž transcendentální vědomí převládne nad vědomím individuálním a v krajním případě vyústí až v extázi. Kontemplace v Hoppeho pojetí byla spojena s křesťanskou mystikou (tamtéž)

způsobem promítá propojení jeho filosofie s křesťanskou vírou. Filosofie se měla oprostit od rozumových úvah a nechat se vést vlastními subjektivními prožitky a zážitky, vynechat smysly zprostředkované poznatky, aby člověk mohl dospět k naplnění vlastního i společenského života. (Gabriel et al. 1995: 54)

Dalším výrazným odpůrcem pozitivismu byl Ladislav Klíma (1878–1928). Nelze ho však ani dobově ani myšlenkově přiřadit k osobnostem sdružujícím se kolem *Ruchu filosofického*. Klíma se svým životním stylem a pojetím filosofie zcela vymykal dobovým zvyklostem a konvencím. Jevil se jako zvláštní fenomén na poli kulturním, zejména literárním a taktéž filosofickém. Svou existenci zabezpečoval z velké části prostřednictvím dědictví po otci, podporou mecenášů a publikací beletristických děl nebo publikací v časopisech *Tribuna*, *Tvorba*, *Ruch filosofický*, *České slovo* a jiných. S ostatními nadracionálně smýšlejícími filosofy ho pojila především výrazná kritika pozitivismu. (Gabriel 1998: 267)

Klímovu filosofii lze označit přívlastkem „extrémně subjektivistická“. Subjektivistická zejména z důvodu, že subjektu přiřkládal podmínku veškerého jsoucna, tudíž i existence světa. Jeho pojetí života a filosofie bylo inspirováno několika filosofy evropského formátu reprezentujícími proud filosofie člověka, na něž navazoval nebo čerpal jejich myšlenky pro vytváření tezí vlastních. V jeho dílech byl patrný počáteční vliv Schopenhauera, jehož popření vůle za účelem poznání Klíma přetvořil v ideu uskutečnění a realizace vlastního subjektu a jeho bezmezná svobody. Výrazně tak navazoval na Nietzscheho ideál silného a nového člověka. V jistých momentech Nietzscheho teze přesáhl a to až extrémním pojetím subjektu nesoucího bytí, který vyloučil Nietzscheho stále se opakující návrat téhož. (Gabriel et al. 1995: 44–45)

Klíмова subjektivistická filosofie nalezla počátky v kritice soudobého měšťáctví, konvencí a morálních dogmat. Dosud zažité formy poznání nahradil formami novými. Krom vlivu dimenze emoční, ideové a inspirační vyzdvihoval dimenzi vše přesahující – extázi, již považoval za fenomén propojující subjekt člověka s věčností a jejímž prostřednictvím člověk nalézal cestu k sobě. Klíma se svou preferencí absolutního subjektu dostal až do sféry egodeismu, který lze přirovnat k lidskému božství. Toto božství se člověku zobrazovalo mystickým zřením a bylo postaveno výše než svět bez hodnoty, jenž fungoval na základě ztotožnění s vědomím. Jeho stěžejní filosofické myšlenky jsou obsaženy v dílech *Svět jako vědomí a nic* (1928), *Traktáty a diktáty* (1922), *Vteřina a věčnost* (1927). (Gabriel et al. 1995: 46–47) Klíma svého

člověka – svou lidskou individualitu, projevující se výraznou suverenitou a vnitřní svobodou, postavil jako základní východisko k transformaci společnosti a tvůrce nové, moderní společnosti. V jeho filosofii se zračí silný vliv vůle, svobody činu a ducha. Je možné ji nazvat předchůdkyní existencialistického proudu. (Gabriel et al. 1995: 48–49)

V závěru kapitoly lze v několika stručných tezích shrnout povahu české filosofie na počátku 20. století. Jak lze chápat okruh revoltujících filosofů? Kořeny jejich inspirací a východisek v některých případech sahaly až do řecké antické filosofie k Platónovi. Někteří hledali odkaz v Kantových dílech. Značný vliv měla i filosofie člověka. Skutečnou podstatou a možností hlubšího poznání bylo odpůrcům pozitivismu připuštění duchovního aspektu napříč vědami a uznání jeho místa ve filosofii. Ačkoli každá osobnost jeho původy hledala jinde, uznání existence transcendentních jevů a principů je všechny sjednocovalo.

Vybrali jsme několik význačných osobností, v jejichž filosofii se promítaly duchovní aspekty, jež měly významný vliv v otázkách poznávání. Přestože se zmínění filosofové soustředili kolem revue *Ruch filosofický* a bojovali za obrození české filosofie a jejího vymanění z pozitivismu, společně neutvořili jednotný proud. Nejen, že se zabývali různými vědními obory - psychologíí, matematikou či logikou, ale východiska a inspiraci nalézali v různých podobách a modifikacích transcendentních aspektů. Hoppe se ve své filosofii vrátil až k Platónovi. Klíma čerpal inspiraci u německých filosofů Nietzscheho a Schopenhauera.

2. František Mareš

Věhlasný český lékař, obzvláště fyziolog, se narodil 20. října 1857 v Opatovicích u Hluboké nad Vltavou a zemřel 6. února 1942 v Hluboké nad Vltavou. (Nakonečný 2007: 5)

2.1 Studium a vědecká činnost

V roce 1866 začal František Mareš docházet do německé hlavní školy v Českých Budějovicích. Dne 7. července 1876 úspěšně vykonal maturitní zkoušku na Jirsíkově gymnáziu v Českých Budějovicích. (Matoušek 1960: 27)

V říjnu roku 1877 počal studium na Filosofické fakultě pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze v oborech klasické filologie, filosofie a psychologie. Během studia na této fakultě se Mareš setkal s několika osobnostmi, které měly vliv na jeho pozdější filosofická stanoviska a orientace. Praktické filosofii Mareše vyučoval profesor Josef Durdík, zastánce herbartovské filosofie, pozdější sympatizant novokantovských myšlenek. Na fakultě působili i dva významní němečtí profesori. Heinrich Johann Löwe, stoupenec spekulativního teismu a Otto Willmann, přívrženec herbartismu a pozdější novotomista, který Mareše velmi zaujal. Studia na filosofické fakultě Mareš zanechal. Zvolil si nový obor. Na jaře 1877 v průběhu letního semestru se zapsal ke studiu na lékařské fakultě, kde jej vyučovalo několik významných českých a německých lékařů. František Novotný (1839–1879) přednášel teoretické lékařské vědy, histologii a embryologii. Klinické obory měli v kompetencích řádní profesori a přednostové klinik Jan Blažina (1813–1885) a Jan Streng (1817–1887). Internímu oboru vyučoval Mareše mimořádný profesor Bohumil Eiselt (1831–1908) a chirurgii další mimořádný profesor Vilém Weiss (1835–1891). Na univerzitu také docházeli dva soukromí docenti Jan Špott (1818–1888) a Vítězslav Janovský (1847–1925). (Matoušek 1960: 27–28)

V roce 1879 se František Mareš připravoval na rigorózní zkoušku z fyziologie u profesora Heringa, kterou úspěšně vykonal. Při studiu se v učebnici setkal se spekulativním výkladem o problematice trávení a žaludku, s kterým nebyl spokojen. Podrobněji tento výklad zanalyzoval, přinesl novou tezi, s níž se přihlásil do soutěže a získal prospěchové stipendium. Jeho další pojednání *O vlivu fermentů na živočišný organismus* (1881) mu vyneslo pozici asistenta lékařské fyziologie

na Lékařské fakultě české univerzity v Praze. (Nakonečný 2007: 10, 11) Od roku 1884 pokračoval ve svých studiích ve Vídni, kde se dále zdokonaloval v oboru fyziologie. Od roku 1885 přednášel obor fyziologie na Lékařské fakultě české univerzity v Praze a ještě téhož roku navštívil experimentální laboratoř Carla Ludwiga v Lipsku a habilitoval se na docenta. Během roku 1890 podnikl cestu, při níž navštívil několik evropských fyziologických laboratoř a kterou završil pobytem v Paříži. Tento rok byl významným v jeho profesním růstu, Mareš byl jmenován mimořádným profesorem v oboru lékařské fyziologie na pražské české lékařské fakultě. (Nakonečný 2007: 13)

Marešovou první prací ovlivněnou vitalismem byl článek *O životní síle* (1884) publikovaný v časopisu *Atheneum*, který v sobě nesl znaky tehdejšího sporu v biologii mezi mechanicismem a vitalismem. (Jemelka 2002: 80) Téhož roku počal pracovat na svém nejrozsáhlejším díle zabývající se fyziologií. Jeho *Všeobecná fyziologie* byla vydána již v roce 1894. (Nakonečný 2007: 14). Následovalo dalších šest svazků *Fysiologie*, které vyšly v letech (1906–1929). (Zouhar 2008: 97)

V roce 1895 ve spolupráci s B. Raymanem začal vydávat přírodovědecký časopis *Živa*, jehož posláním měla být popularizace výsledků vědeckého bádání širší veřejnosti. Jenže zatímco Mareš preferoval publikování filosofických otázek přírodních věd, Rayman jako pozitivista a přísný zastánce kauzality odmítal jakékoli sepětí vědeckých fakt a filosofických zobecnění. Tento rozpor vyústil v Marešův odchod v roce 1897. (Nakonečný 2007: 15, 16).

Filosofické názory F. Mareše významně ovlivnil I. Kant. V Marešově myšlení jsou patrné i odkazy k Bergsonově intuitivní filosofii s konceptem „tvořivého vývoje“ a k prvkům Shopenhauerova iracionalismu. (Jemelka 2002: 80). Filosofie mu byla prostředkem pro celkové pochopení a doplnění poznatků, k nimž dospěla věda. Vystupoval proti pozitivistickému pojmání filosofie, zejména v pracích F. Krejčího a dalších. Složitým osobním vývojem dospěl až k pojetí života jako metafyzického problému. (Nakonečný 2007: 20)

Marešova filosofie se vyznačuje několika základními aspekty. V oblasti poznání jsou patrné stopy iracionalismu a výrazné emocionality. V souvislosti s vědou u něj nacházíme odmítnutí výsadního postavení vědy jakožto jediného původce poznání. Kritizoval její neschopnost pronikat do samé podstaty jevů. V psychologii byl Mareš zastáncem subjektivního prožívání a významného vlivu podvědomí na život člověka. Živá příroda dle jeho názoru fungovala na základě apriorní

účelnosti. Ontologickou podstatu vesmíru a života spatřoval v transcendentních příčinách. (Jemelka 2002: 81)

2.2 Marešovo pojetí fyziologie jako teorie života

V úvodním slovu ke svému dílu *Fysiologie* (1894) Mareš cítil nutnost podat výklad a smysl fyziologie jako vědy. Příkladal jí charakter analyticko-syntetické disciplíny, jejímž základním smyslem bylo, aby pátrala po zákonitostech životního dějství. K tomu měla využívat analýzy tělesných výkonů a prokazovat, jaké souvislosti tyto výkony mají v rámci organického celku. (Mareš 1906: 1)

Mareš považoval fyziologii za experimentální vědní disciplínu, která se zabývala látkovými a energetickými pochody v tělech živých organismů a čerpala z poznatků fyziky a chemie. (Mareš 1906: 1) Předmětem – objektem zkoumání byl živý organismus rostlinného nebo živočišného původu, který měl dvě dimenze. Vystupoval jako objekt pro pozorovatele a též nabýval i subjektivního rázu, jenž existoval sám pro sebe. (Mareš 1906: 3) Fyziologie se dle Mareše měla významným způsobem zajímat i o subjektivní tělesné výkony, tedy výkony smyslové. Vyhledávat objektivní fyzické a fyziologické podmínky, jež jsou příčinami pocitů a využívat za tímto účelem experimentálních metod. V tomto bodě nalézal Mareš přímé sjednocení fyziologie s psychologií. Nazýval ji fyziologickou nebo experimentální psychologií, neboť zkoumala obsah vědomí z pocitové stránky, jehož stav byl přímo závislý na fyzických podnětech a fyzickém stavu smyslových orgánů. (Mareš 1906: 4)

Významným způsobem se s Marešovou fyziologií pojilo vitalistické pojetí života. Vitalistické stanovisko chápal jako možný výchozí bod pro pochopení podstaty života. Ovšem fyziologie sama o sobě nemohla vysvětlit podstatu a původ života, protože byla vědou, která pracovala se zkušeností. Proč tedy nebylo možné tyto otázky fyziologií samou objasnit? Mareš označoval zkušenost termínem *životní výkon*. (Mareš 1906: 5) Ta sama o sobě předpokládala prvotní existenci života. Tedy život byl vždy před zkušeností. Účelem fyziologie měl být výklad tělesných výkonů ve vzájemných příčinách a souvislostech. Otázky o původu a podstatě života sahají ke kořenům metafyziky. Tudiž jsou nutně filosofickou záležitostí. Přírodní filosofie měla být tou pravou vědou, která dle Mareše měla hledat odpovědi na tyto otázky nesoucí čistě metafyzický charakter.

Když fyziologie nebyla schopna podat vysvětlení, proč vůbec se o ní autor v souvislosti s filosofickými otázkami podstaty a původu života zmiňoval? Již v úvodu samém podal vcelku jasné a logické vysvětlení: „*Ačkoli metafyzická otázka podstaty a původu života nenáleží v obor fyziologie, má pro tuto přece velký význam. Každá věda zakládá se na filosofii, ježto nezáleží jen ve stanovení fakt zkušenostních, nýbrž v jejich logickém zpracování ve vědecký systém.*“ (Mareš 1906: 6)

Na základě této citace lze tedy říci, že každá věda v jistém bodě svého bádání dospěje k otázkám, jež není možné vysvětlit a objasnit na základě zkušeností a získaných fakt. V momentě, kdy se tázání dostane na pole nevysvětlitelných skutečností, dostává hlavní slovo filosofie. Filosofie je disciplína, která je prostoupena napříč všemi vědami. Jakou souvislost má s fyziologií? Fyziologie nakládá s fakty z oblasti biologie, fyziky a chemie živých organismů. Tedy zabývá se životem – existencí, popisuje životní výkony a při tomto zkoumání je vždy v konečném důsledku zavedena k otázce, co je život sám a jaký je jeho původ.

V čem tkví Marešovo pojetí fyziologie jako teorie života, když sám uvádí, že tato věda nemůže zcela jasně odpovědět na otázky původu a podstaty života? Fyziologii, jak ji chápe on sám, můžeme označit jako pojtíko života ve svých projevech s metafyzickou povahou jeho existence. Fyziologie je vědou, která badatele, vědce, přivede k filosofování.

Marešova fyziologie byla nesena duchem vitalismu, jenž vyzdvihoval účelnost subjektivní existence a odmítal dosud zavedené mechanistické pojetí života, které bylo produktem objektivistických metod zkoumání. Období, v němž Mareš bádá v oblasti fyziologie, bylo protnuto sporem o její pojetí. Výrazné zasažení pozitivismu do oblasti všech věd se svým odmítáním metafyziky a otázek směřujících nad rámec a možnost vysvětlení v okruhu daných vědních disciplín, zejména v oblasti biologie a fyziologie, bylo typickým produktem a pozůstatkem 19. století, který Mareš považoval za nepřijatelný.

Spor mechanismismu a vitalismu v rámci fyziologie se odehrával především v aplikaci výzkumných metod a následném vysvětlování původu a podstaty života. Mareš neakceptoval mechanistické pojetí života. Kritizoval zejména absenci nějaké životní síly. Dimenzi nemateriálního původu, která by organismům dávala podstatu života: „*Mechanism [...] pokládá „život“ jen za soubor zvláště složitých fyzikálně-chemických (mechanických) dějů, probíhajících s prostou kausální souvislostí příčin a účínů, dle zákonů fysicko-chemických. I požaduje uvést všechny děje životní beze*

zbytku na zákonitosti fyzikálně-chemické, popíraje zvláštní (autonomie) životní.“ (Mareš 1906: 6) Mechanismus – produkt naturalistické metafyziky ve fyziologii (Mareš 1906: 7) převedl veškeré životní děje do oblasti hmotných částic, pohybujících se na základě příčin a účinků bez možnosti existence vnitřního principu duchovního – nemateriálního rázu.

Naopak ve vitalismu spatřoval možné východisko k odpovědím na kladené otázky: *„Vitalism pokládá „život“ za něco zvláštního, svézákonného (autonomního), za „sílu“, jež se projevuje zvláštními zjevy životními, ale jejíž vlastní bytnost je skrytá, jako bytnost všech sil přírodních. Tento zvláštní činitel životní označován různými názvy: duše, princip životní, síla životní a p.“* (Mareš 1907: 6) Přesto však cítil nutnost poukázat k tomu, že k vysvětlení problematiky života nestačilo pouhé uznání nějaké životní síly. Jak se můžeme dočíst ve výše zmíněné citaci. Sympatizoval s neovitalistickými idejemi, že důležitější jsou *důkazy zvláštní zákonitosti životních dějů.* (Mareš 1906: 7) Zastával názor, že vitalistická fyziologie musí počítat i s důkazy fyzikálně-chemických zákonitostí. Ty však nejsou jediným fenoménem, který by byl schopen pojmut a vysvětlit samou podstatu života. Do své experimentální fyziologie Mareš významným způsobem aplikoval pojem psychiky a vědomí.

Mareš do jisté míry zavrhl mechanisticky vedenou fyziologii, avšak jednostranné vitalistické pojetí také nespatořoval jako nejsprávnější cestu k objasnění všech otázek vztahujících se k procesům v živých organizmech. Dle něj měla fyziologie využívat objektivních a subjektivních výzkumných metod ve vzájemné propojenosti. Blíže se k této otázce vyjádřil v systému fyziologie. (Mareš 1906: 8) Upozornil na fakt, že fyziologie často bývala jednostranně mechanisticky zaměřenou disciplínou, ale výlučně vitalistickou být nemůže. Vysvětlil to takto: *„Fysiologie vitalistická, vycházející z bezprostředního prožívání tělesných výkonů, počínala by fyziologií člověka: citlivost a činnost, smyslové výkony stály by v popředí jejího výzkumu; odtud hledala by porozumění výkonů nižších organismů. [...] Fysiologie smyslových orgánů nemůže se obmezit jen na jejich subjektivní (pocitovou) stránku, nýbrž má vyhledávat souvislost této stránky s objektivními ději ve smyslových ústrojích.“* (Mareš 1906: 8) Z této citace můžeme vyvodit fakt, že Mareš jako zastánce vitalistického proudu ve fyziologii cítil nutnost, aby tělesné pochody byly zkoumány a vysvětlovány objektivní metodou, ale aby nebyla opomíjena subjektivní stránka tělesných výkonů.

Žádná fyziologie dle něj neměla začínat fyziologií člověka, neboť člověk je na nejvyšším vývojovém stupni a vývoj v prvopočátku předpokládá jednodušší formy života. Všeobecná fyziologie se měla stát předchůdcem, jakýmsi prostředníkem, studnicí poznání ve fyziologii vyšších živočichů a člověka. Všeobecnou fyziologii postavil na první místo jako základní kámen pro pochopení životních výkonů od nejnižších životních forem po ty vyšší: „ ...doporučuje se položit za základ fyziologie objektivní výzkum zjevů životních, ježto touto cestou možno dospěti ke stanovení všeobecných, všem živým tělům vůbec vlastních výkonů a k vyhledávání jejich zákonitostí. Na tom základě jest možna všeobecná fyziologie, jakožto uvedení do konkrétní fyziologie vyšších zvířat a člověka. (Mareš 1906: 8)

V další pasáži se Mareš vyjádřil k různým pojetím obsahu všeobecné fyziologie a jejímu předmětu. Zmínil se o významné myšlence C. Bernarda, že fyziologické výkony v rostlinných a živočišných tělech vykazovaly shodné znaky, tudíž nebylo možné rozlišovat život živočišný a rostlinný, neboť fyziologie se zabývala životem v jeho podstatných všeobecných znacích – utváření ze zárodku, obnovování života plozením, stavu v dospělosti, stárnutí a umírání. Jako prvního tvůrce programu všeobecné fyziologie uvedl koncept R. Mayera, který do fyziologie zahrnul zkoumání energetických pochodů – látkových výměn v organizmech, a nezapomněl ani na Loebovo rozšíření fyziologického zkoumání o tropismy a taxy. (Mareš 1906: 9–10)

Marešova fyziologie byla utvářena základní myšlenkou podporující formy životního dějství v rámci celku – jednoho organismu. Životní dějství se zakládalo na fyzikálně-chemických procesech, avšak svých specifik nabývalo v různých formách každého jednotlivého těla. (Mareš 1906: 11) Každé živé tělo muselo nutně podléhat jednotlivým, na sebe navazujícím fázím životního dějství. Mareš pojednal jednotlivé fáze v různých náhledech, které zobrazovaly mechanistický přístup, ale výraznou měrou přiložil důraz na stanovisko zastávající teleologické hledisko. Tedy nutnost posuzovat životní výkony dle jejich účelu. Stěžejním a výchozím bodem v bádání bylo Marešovi živé tělo, které chápal jako organismus složený z různých orgánů s různými výkony, jež v konečném důsledku fungovaly ve vzájemné jednotě. Organismus byl sjednocen danými výkony a účelnou součinností orgánů. (Mareš 1906: 23)

Významným způsobem ve své teorii účelnosti čerpal z Kantovy *Kritiky soudnosti*, jež podala výklad pojmu organismu z filosofického hlediska, které posuzovalo životní výkony podle účelu. Kantovo pojetí účelu jako předmětného jevu, který v sobě zahrnul jak příčinu, tak účinek Mareš aplikoval do definice charakteru

organismu: „*Organism jest sám o sobě příčinou i účinem; utváří se sám; roste z vlastních svých produktů; přetvořuje cizí látky ke specificky zvláštní jakosti a utváří sebe z těchto látek, které jsou jeho vlastními produkty; v tom jest taková originalnost tvoření, které žádné lučebnické umění nedostihne.*“ (Mareš 1906: 24) Organizmy posuzoval a vnímal jako produkty přírodních účelů, jež sobě samými jsou příčinou a účinkem. Zásadním způsobem odlišoval předměty neživého původu – stroje, které se od organismu vymezovaly absencí utvářecí síly – výsadu pouze živých organismů, jež jim umožňovala např. regeneraci a uzdravení. Stroje jako produkt vnějšího účelu nikdy nemohly dosáhnout účelu vnitřního. Tudíž je nebylo možné srovnávat a stavět na stejnou úroveň se živými organismy, které jsou sobě účelem i prostředkem k dosažení tohoto účelu. (Mareš 1906: 24–25) „*Organism má původní tvořivou sílu. Ano, stroj jsou vlastně výtvořené této tvořivé síly životní, která v člověku působí za světla vědomé úmyslnosti.*“ (Mareš 1917: 21)

Aplikace teleologického hlediska ve výkladu uskutečňování života živých organismů byla pro Mareše nezbytná. Otevřeným způsobem kritizoval omezenost lidského rozumu v poznávání příčin a účinků v prvotní organizaci živých organismů. Hlásil se ke Kantovu odkazu a poukazyval na fakt, že pouhé mechanistické vysvětlování chování živých organismů na základě vnějších vlivů nestačí. Taktéž vysvětlení, že vznik života lze objasnit prostřednictvím metod pracujících s poznatky vycházejících z mechanických pochodů, pro něj bylo rovněž nedostačující. Pouhá aplikace rozumových myšlenkových operací člověku nedovoluje, aby postihl skutečnou podstatu vzniku života. V následující citaci, v níž se Mareš odvolával na Kantovo objasnění organické účelnosti, je patrné, že v takovémto případě musela existovat původní prvotní účelná organizace: „*Nejsilnější snaha, ano smělost v pokusech o mechanický výklad vzniku organismů jsou nejen dovoleny, nýbrž i přikázány naší myslí; ale výklad ten nám nikdy nestačí pro zvláštní obmezenost lidského rozumu.*“ (Mareš 1906: 26) Dle Marešovy obhajoby Kantovy teleologické účelnosti lze říci, že ve studiu živých organismů je nezbytná aplikace poznatků mechanického rázu, avšak bez teleologického principu postrádá hlubšího smyslu.

Teleologický princip v aktu vzniku živých organismů posunul biologii do sféry metafyziky, což zásadním způsobem popíralo dosavadní pozitivistické náhledy na výsadní postavení rozumu a empirických zákonů utvořených ze spojování objektivně hmatatelných faktů v příčiny a důsledky. Rovněž lze zmínit, že teleologie přinášela možnost, že živý organismus uskutečňoval svou existenci skrze vnímání účelu vlastního

uskutečnění. Tedy, zejména člověk byl fenoménem, který svou existenci formoval skrze intelekt a především vůli, chtění.

Mareš ve své *Fysiologii* (1894) podal poměrně obsáhlý výklad chemicko-fyzikálních pochodů v živých organizmech. Toto dílo bylo publikací určenou pro akademickou půdu, zvláště pro mediky. Výrazná část publikace pojednávala o problematice psychismu a vědomí v souvislosti s bezprostřední provázaností s dalšími fyziologickými procesy v živých organizmech. Vědomí bylo stěžejním bodem pro objasnění Marešovy fyziologie jako teorie života. Definoval jej takto: „*Vědomí jest hlavním faktorem organické přizpůsobivosti a tudíž organického vývoje.*“ (Mareš 1906: 302) Mareš poukázal ke studiu vědomí v několika jeho dimenzích. Biologii přiřkl posuzování jeho výkonů projevujících se v podnětech a jimi vyvolaných reakcích a problematiku pojmu duše přenechal metafyzice. (Mareš 1906: 302)

Mareš nikdy nepopíral důležitost fyzicko-chemických pochodů v živých organizmech. Přesto pro něj byla stěžejní analýza subjektivních prožitků člověka, odrážející se v jeho vědomí skrze pocity, city ve vzájemné propojenosti s jeho vůlí a snažením. Jakým způsobem lze objasnit Marešovo pojetí fyziologických výkonů založených na subjektivní bázi? Jako prostředek pro vysvětlení Marešovi posloužila fyziologická psychologie člověka, která byla postavena před psychologii jako takovou. Souběžně poukázal na neopomenutelný fakt, že reakce na podněty u jednodušších živočišných forem se odehrávaly skrze pudy a instinkty. Pudy a instinkty (Mareš 1906: 282–291) se v různých formách a intenzitě objevují i u inteligenčně vyspělých forem života, tedy i u člověka. Čím větší inteligenční úrovně však zkoumaná entita dosahuje, tím menší vliv v jeho životě hrají instinkty a pudy. V zásadě lze říci, že činností vědomí a jeho produktů v rovině úmyslného rozvažování a chtění jsou instinkty a pudy oslabeny a zatlačeny do pozadí.

Fyziologická psychologie byla Marešovi prostředkem k objasnění reakcí v živých organizmech. Vzájemně propojovala objektivní a subjektivní složku tělesných výkonů. Ve svém studiu se dobral ke komparaci a v závěru i ke kritice pozitivistického a naturalistického nahlížení na psychické procesy jako na čistě chemicko-fyzikální jevy, které se projevovaly bezprostředními fyzickými reakcemi daného objektu, který dle nich absolutně postrádal dimenzi subjektivního prožívání.

Odhalení podstaty života skrze fyziologická zkoumání Mareš spatřoval v analýze prožívání člověka odehrávajícího se v jeho vědomí. Ve své fyziologii podal

výklad psychických jevů v logické souslednosti od prvotní příčiny, jíž byl objektivní podnět působící na vnímající subjekt, tedy člověka.

Úlohu objektivních vnějších činitelů na pozdější fyziologické reakce člověka Mareš žádným způsobem nepopíral. Především vnější podněty vysílané směrem k člověku chápal jako prvopočátek aktivace dalších psychických procesů, jimž ale už přiřkládal nutnost a důležitost provázanosti se subjektivním prožíváním. Neustále přitom kritizoval soudobý redukcionalistický přístup, který absolutně vyděloval úlohu prožitku vlastního každému člověku, projevujícího se skrze city. Zmíněný redukcionismus převáděl pojem a význam citu pouze na jev přidružený k fyzicky vnímanému pocitu. Toto pojetí propagovala soudobá asociační psychologie. Marešovu kritiku můžeme doložit touto citací: „*Asociační psychologie, vlastně psychologie bez činného subjektu, uvádějí veškeren duševní život na pocity, představuje jej jen jako impresi a odlesk vnějšího světa. Omylně nazývá se takováto psychologie „empirickou“, prohlašuje činný subjekt za metafysickou fikci a odkazují jen k pocitům jakožto podávaným zkušenostím.*“ (Mareš 1906: 261)

Pozitivistickou psychologií toliko opomíjená dimenze citů a vůle byla pro autora podstatným bodem kritiky. Neboť city a vůle jsou prostředkem k uskutečnění jednání myslícího subjektu, kterému záleží na svém bytí – životě a který svůj další život uskutečňuje skrze vlastní uvážení a chtění. Provázanost s teleologickou účelností byla pro Mareše logická. Vysvětlil ji ve svém pojednání *Životní účelnost*, kde praví: „*Účel, plod citu a vůle, jest příčina neboli pohnutka (motiv) k jednání, totiž k hledání prostředků, způsobilých uskutečnit účel svým účinkem. Tak určuje účel příčinu podle jejího účinku, který právě bude účelem uskutečněným. Ale prostředí, kterým účel určuje příčinu nebo prostředek, není prostě fyzikální, nýbrž jest prostředí životní, fyziologické, složené z citu, vůle, zkušenosti, rozumu a určuje příčinu podle jejího očekávaného účinku, hledí do budoucnosti.*“ (Mareš 1917: 10)

Kapitolu o Marešově fyziologii lze uzavřít myšlenkou, že je nesena ve vitalistickém duchu předpokládajícím určující „*životní sílu*“. Významným způsobem je jeho fyziologická psychologie navázána na psychologické základy Kantovy gnoseologie, již propojil s pojetím voluntaristické psychologie, která vyzdvihovala roli citů a snažení v subjektivním prožívání. Tímto tvrzením se navracíme k myšlence z úvodu kapitoly, že Mareš považoval za podstatné, aby fyziologie využívala objektivních a subjektivních výzkumných metod ve vzájemné propojenosti. Tedy aby ani fyziologická psychologie neopomíjela dimenzi subjektivního prožívání.

Jen rozum bez vůle nikdy nemohl proniknout do podstaty psychických jevů, tedy ani do skutečného poznávání podstaty životní existence. Přemíra intelektualismu zavedla veškerou vědu do stále se opakujícího kruhu objektivních příčin a důsledků, které stejně v konečném důsledku nebylo možno rozumem postihnout, když pozitivismus odmítal možnost existence nebo vlivu jakéhokoli metafyzického principu. Velmi výstižně se k tomuto problému Mareš vyjádřil ve srovnání intelektualismu a voluntarismu: „*Intellektualism uznává jen objektivní vědění a poznávání; citění a chtění není mu původním, ježto je odvozuje z vědění a poznávání. Potlačuje citící, chtějící, jednající subjekt; uznává jen to, co se podává z venku; objektivní věda (přírodní) jest mu vrcholem duševní činnosti. Plodem jeho jest positivism a naturalism.*“ (Mareš 1906: 262)

2.3 Marešova kritika pozitivismu a naturalismu

Marešova filosofie, jež se stala fenoménem obecně vplynutším z jeho vědeckého a experimentálního bádání v oblasti fyziologie, byla vnitřně sjednocena jeho vitalistickým pojetím života a novokantovstvím, k němuž se hrdě hlásil a propagoval jej. Ve svém díle *Fysiologie* (1894) plynule přešel od vědeckého bádání až k filosofování. Před vydáním tohoto díla však napsal celou řadu pojednání a statí, v nichž se zaměřoval na kritiku pozitivismu. Aplikace vitalismu a novokantovství v jeho kritikách utváří celkový obraz jeho filosofie. Tyto body jsou jednotlivými prvky jeho názorů, které vlivem jeho přesvědčení vytváří konzistentní obraz vitalisticky smýšlejícího vědce a filosofa.

Cílem naší práce není obsáhnout veškerá kritická stanoviska ve všech jeho publikacích, jichž je poměrně značné množství. Svoji pozornost zaměříme k Marešově kritice pozitivistické psychologie a k problémům v otázkách evoluce. Tyto body budou stěžejní pro naši komparaci s názory Velenovského na evoluci a psychismus. Dále se zmíníme o Marešově kritice na naturalismu v aplikacích různých vědních oborů.

2.3.1 Marešovy názory na evoluci

„*Životní zjev, jako každý zjev přírodní, má dvojí druh příčin: příčinu prvotní, tvůrčí, zákonodárnou, řídící, nepřístupnou našemu poznání; a příčiny druhotné, bezprostřední, výkonné, které jsou povahy fysicko-chemické a mohou být určeny*

pokusmo. Prvotní příčina projevuje se organickým tvořením, vývojem tělesního ústroje. Tento ústroj účinkuje potom podle podmínek fysicko-chemických, které mohou být přesně určeny neboli determinovány.“ (Mechanism a mysticism In Mareš 1918: 28)

Výše uvedený citát zavádí rozbor Marešovy kritiky do jejího hlubšího jádra. V kapitole 2.2 Marešovo pojetí fyziologie jako teorie života jsme uvedli, že podstatou života zamýšlel existenci transcendentního teleologického principu, na jehož základě se utvořil a dále formoval život. Jeho následná kritika pozitivismem aplikovaného mechanicismu v rozboru jevů, vztahujících se k vzniku a dalšímu utváření života, se zakládala na opomíjení prvotních příčin transcendentního charakteru. Mareš, jako ostatní vitalisticky smýšlející badatelé v oblasti přírodních věd, předpokládal existenci duchovního činitele, jenž přinesl ideu vedoucí k utvoření života.

Pozitivismu vytýkal, že veškeré životní projevy definoval jako fyzicko-chemické transformace hmoty a využíval k tomu empiricky podložených jevů, které bylo možno objektivně pozorovat. Mechanistické zkoumání hmoty v jejích nejmenších částicích – atomech uvádělo podstatu přírodních a životních jevů do striktního determinismu, který byl pro Mareše nepřijatelný. Odmítal pozitivistická tvrzení, jež o sympatizantech utvářecího životního činitele hovořila jako o mysticích, kteří nemají v exaktní přírodní vědě svého místa. (Mechanism a mysticism In Mareš 1918: 30) Povyšování chemických procesů v atomech na základ veškerého životního dějství považoval Mareš za konečný produkt výlučného prosazování analýzy objektivní skutečnosti, vycházející ze zkušenosti z prostředkované lidskými smysly. Důsledná aplikace rozumu v objasňování životních příčin držela přírodní vědu v mezích realismu, který neakceptoval ony prvotní příčiny transcendentní povahy.

Vznik živých organizmů Mareš spatřoval v ideji, jež byla vložena transcendentním činitelem. Organizmy a živočichové se dle něho dále vyvíjeli vlivem působení *životní síly, duše* (Mareš 190: 6), která musela být do jejich těla vložena vyšší ideou, a rovněž se přizpůsobovali životním podmínkám, v nichž setrvali. Vysvětlení této problematiky jsme podali v kapitole zabývající se Marešovou fyziologií.

Významným bodem, vztahujícím se ke kritice mechanisticky pojímané evoluci, byla Darwinova teorie přírodního výběru, vysvětlující přizpůsobování živých organizmů a jejich další vývoj. Tato zapadla do mechanistické koncepce, že se veškerá evoluce odehrávala skrze přizpůsobování vyvolané příčinným výběrem. Utváření života a další směřování evoluce vybudované na tomto předpokladu Mareš odsuzoval

z důvodu, že tímto způsobem byl z přírodní vědy odstraněn teleologický princip, jenž pro něj byl výlučným původcem dalšího utváření života ve všech jeho projevech. (Idealism a realism v přírodní vědě In Mareš 1918: 61)

2.3.2 Marešova kritika pozitivistické psychologie

Psychologie, ovlivněná pozitivistickými myšlenkami, byla po fyziologii pro Mareše vědou, již podroboval výrazné kritice. Už ve svém díle *Fysiologie* (1894) se významnou měrou zabýval objasněním psychických procesů v návaznosti na subjektivní prožívání člověka. *Fysiologie* (1894) ovšem podávala výklad převážně z odborného vědeckého hlediska.

Mareš pozitivistické psychologii vytýkal, že vydělila ze svého konceptu pojem duše. Podrobněji svou kritiku rozpracoval v díle *Psychologie bez duše* (1912). Mareš ve své vitalistické fyziologii předpokládal existenci účelně působícího činitele. V psychologii dle něho neměl tento účelně působící činitel chybět. Autor měl samozřejmě na mysli duši jako svébytný projev života. (Nakonečný 2007: 91)

V kapitole 2.2 Marešovo pojetí fyziologie jako teorie života jsme pojednali úlohu fyziologické psychologie, která byla autorovi výsadním prostředkem pro pochopení teorie života. Lze říci, že psychologie měla rovněž objasňovat psychické procesy a projevy ve vitalistickém duchu, což vědecký pozitivismus, jež zavedl psychologii do krajního naturalismu, vylučoval. Je patrné, že když pozitivismus popíral existenci duše, odstranil z psychologie úlohu subjektivního činitele. Tedy člověka, jenž bezprostředně prožívá a cítí.

Mareš poukazoval na chybnost převádění psychických procesů na fyzicko-chemické děje, které se uskutečňovaly pouze jako reakce na vnější podněty. Psychologie byla tímto způsobem přenášena do objektivistických analýz vědomí, jež v pozitivistickém nahlížení postrádalo úlohu citů jakožto projevu subjektivního prožívání objektivních pocitů. Mareš se o tomto vyjádřil ve zmiňovaném pojednání *Psychologie bez duše*: „*Psychologie může zkoumati obsah vědomí jako nalézáný objekt odmyšlejíc si subjekt, jenž má tento obsah. I nachází tak v obsahu vědomí rozmanité, stále se měnící pocity, které poukazují na vnější věci. Tento čistě objektivní výzkum může psychologii prospívati jakožto metoda.*“ (Psychologie bez duše In Mareš 1918: 111) Tato myšlenka poukazuje k tvrzení, které jsme vyjádřili i v souvislosti s jeho nahlížením na vědní obor fyziologie, jenž měl používat objektivní výzkumné metody,

ale neměla opomíjet další důležitou složku – subjektivního činitele. V případě, že by psychologie pracovala pouze s objektivní metodou bez zahrnutí citícího a prožívajícího subjektu, jak k tomu docházelo vlivem pozitivismu, došlo by k tomuto: „*Obrátí-li se však tato Metoda ve tvrzení, že není subjektu, poněvadž se nenalézá mezi objekty v obsahu vědomí, tu zavádí se psychologie na scestí naturalismu. Takováto psychologie, majíc postoupiti od rozboru k souboru, totiž vysvětliti souvislost a jednotu všeho obsahu vědomí, nenalézá jiného pojítka, než fysické děje v mozku, kterých se dohaduje jakožto základu jevů vědomí.*“ (Psychologie bez duše In Mareš 1918: 111)

Nejvýrazněji se kritika pozitivistické psychologie odrazila v Marešově názoru na psycho-fyzický paralelismus. K jeho problematice se vyjadřoval již v díle *Fysiologie* (1894), v němž se pokusil analyzovat vzájemný vztah mezi fyzickými a duševními jevy: „*Hypothese psycho- fysického paralelismu uznává, na základě všeobecné zkušenosti, že každý jev psychický má za podklad fysický jev v nervstvu. [...] Oba děje, fysický a psychický, probíhají paralelně vedle sebe, není mezi nimi příčinné souvislosti, nýbrž jen jakási souvislost „funkcionální“.*“ (Mareš 1906: 268)

V souvislosti s psycho-fyzickým paralelismem se dostal do otevřeného sporu s Františkem Krejčím, který ho chápal jako dva souběžné jevy probíhající nezávisle na sobě. Tedy, že psychické jevy se odehrávaly v ten samý okamžik jako jevy nervové, avšak bez jakékoli kauzální souvislosti. (Nakonečný 2007: 93)

2.3.3 Marešova kritika naturalismu

„*Jménem přírodní vědy pronášejí se metafysická tvrzení, která tvoří systém naturalismu. Takovým jest i tvrzení, že vše v přírodě i v člověku děje se podle příčin a nutně, že tu není nic nahodilého ani svobodného, že řetěz příčin a účinků jest nepřetržitý a že do něho nemůže nic zasáhnouti.*“ (Naturalism a svoboda vůle In Mareš 1918: 86)

Mareš připisoval naturalismu přívlastek ontologické přírodní metafyziky. Proč ontologická metafyzika? Na místo pravdy člověk kladl objektivní skutečnost. K objektivní skutečnosti dospěl ve chvíli, kdy se začal zamýšlet nad podstatou věcí. Ovšem k tomu nutně potřeboval předchozí zkušenost. Předměty v lidské zkušenosti vystupují ve formě přírody, které utváří celý svět. Člověk v takovém světě vystupoval

jako jeden z mnoha článků a tento na něj působil mocným dojmem. Byl obklopen množstvím předmětů a jevů a uchýlil se k myšlence, že právě v této předmětné skutečnosti je ukrytá moc a pravda. (Mareš 1903: 36)

Za účelem poznání skutečnosti objektů si vytvořil objektivní výzkumnou metodu, která pojala předměty reality jako nezávisle existující na lidské zkušenosti. Takovýto způsob poznání, utvářený vysokým abstrahováním, nachází podstatu bytí v existenci předmětů samých, nezávisle a oproštěně od lidské zkušenosti. Zkoumání přírodních jevů a předmětů tímto způsobem zavedlo přírodní vědu na pole objektivního dění. Sama podstata lidského života byla tedy v tomto pojetí jen pouhým jeho výrazem. Na místo pravdy tak byla stavěna skutečnost. Objektivní dění, probíhající samo o sobě, absolutně vydělilo člověka z tohoto konceptu, tedy popřelo jeho vliv na dění okolního světa. Existence předmětů o sobě samých beze vztahu k člověku a spatřování v nich objektivní skutečnosti za účelem odhalení pravdy podstaty života, byl způsob, kterým dle Mareše pracovala soudobá přírodní věda. (Mareš 1903: 36–37)

Cílem ontologické přírodní metafyziky tedy bylo, aby přírodní vědy odhalovaly pravdu o původu života z objektivního dění. Proto Mareš nazval naturalismus ontologickou přírodní metafyzikou. Neuvažoval o tom, že naturalismus musí být nutně materialistický. Ovšem skrýval v sobě příznaky realismu, které v konečném důsledku k materialismu dospějí. Uvažoval tak proto, že naturalistickým metafyzickým skutečným byla věc vzniklá řetězem kauzálních příčin. Ta skýtala několik podob. Buď byla hmotou složenou z atomů, která je v neustálém pohybu, energií anebo etherem vytvářejícím kontinuum. (Mareš 1903: 37)

Mareš naturalismus zcela nezavrhl, ačkoli se k němu stavěl velmi kriticky. Jeho účelnost ale spatřoval pouze ve vědních oborech fyziky a chemie a expanzivitou do ostatních vědních oborů chápal jako nepřijatelnou. „*Naturalism staví svou dogmatickou autoritu na vědě, a tím je zrádný a nebezpečný, ježto své odpůrce obviňuje jako odpůrce vědy.*“ (Mareš 1903: 37) Přínos objektivní přírodovědecké výzkumné metody autor nepopřel, naopak, jevila se mu jako nepostradatelná. Výrazně ale odkazoval k jejímu notnému zneužívání naturalismem.

Autor se zastavil u jednotlivých vědních disciplin a poukázal na fakta, v nichž naturalismus předkládal svou dogmatickou pravdu o objektu, objektivismu, absolutnosti a jedinou nutností kauzality s naprostým popíráním a vylučováním subjektu, subjektivity a duchovních aspektů.

Nejvíce skepticky se vyjadřoval k nadvládě naturalismu v biologii a jeho ontologickým závěrům, že veškeré živé bytosti jsou pouhými objekty a život ve své podstatě znamená fyzicko-chemické dění v organizmech, které se odehrává jen na základě nutných příčin a důsledků. Mareš cítil potřebu přemýšlet o živých bytostech i v jiných intencích. Pojímat jejich život i jinak než jen jako reálně existující objekty, jejichž existence je závislá na kauzálních fyzicko-chemických procesech. Implicitně tak vyjádřil absenci subjektivních aspektů v existenci živých bytostí. (Mareš 1903: 38)

Psychologie byla dalším těžištěm Marešovy kritiky vtírajících se naturalistických pravd. Kritiku zaměřil na absolutní neakceptaci osobnosti a subjektivity člověka v oblasti psychických jevů. Tyto byly dle naturalismu pouhým vedlejším produktem fyzicko-chemických dějů v nervstvu. Osobnost člověka a jeho volní úsilí chápal naturalismus jako neopodstatněné, de facto s nimi ve svých tezích ani nepočítal. Zkoumáním obsahu vědomí vytvářejícího jednotlivé produkty – objekty, jež vychází ze subjektu člověka, takovým směrem se měla dle Mareše psychologie ubírat. (Mareš 1903: 38)

Nevhodnost striktních naturalistických pravd sahala i do dějepisu. „*Hus byl upálen proto, že pod ním vzplanul oheň, podpálený na podnět zatleskání falckraběte, k němuž došlo řetězem příčin a účinnů psycho-fysických; a nikoli pro to, jak se historikové domýšlejí, že nechtěl zraditi sebe sám a svědomí svého.*“ (Mareš 1903: 38–39) Tímto příkladem autor kritizoval převrácení podmínek a okolností historických událostí objektivní výzkumnou metodou v područí naturalismu, která je chápala pouze jako účinky z příčin, jež vyvěraly z přírodní nutnosti a zcela tak zavrhovaly: „... *oceňování dějinných charakterů dle účelů, které si kladli a dle prostředků, které si volili.*“ (Mareš 1903: 38)

Posuzování zločinnosti člověka, jeho skutků a jejich právní analýza, byla dalším bodem kritiky. Naturalismus chápal zločinnost člověka jako důsledek porušení jeho psycho-fyzické organizace, jako důsledek podnětů působících na takto porušenou organizaci. Tedy zločinný skutek byl příčinnou nutností porušení psycho-fyzické organizace, na kterou narazil podnět způsobující tento skutek. Dle Mareše měl soudce posuzovat zločince jako svébytnou osobnost, která jednala za jistými účely a svobodně si zvolila prostředky jejich dosažení. (Mareš 1903: 39)

Autor považoval za nevhodné užívání příčinných souvislostí k podložení vzniku morálky výsledkem vývoje přírodního výběru. Naturalistické označení mravnosti jako

produktu psycho-fyzického dění plynoucího z daných podmínek, jež opomnělo city, jimiž člověk subjektivně vyhodnocuje, co je mravné a co nikoli, označil Mareš jako naturalistický blud: „*sociální pospolitost vynutila a vypěstovala mravné vlastnosti a upevnila je policejně; bez policejní moci byla by mravnost zvláštností několika podivínů.*“ (Mareš 1903: 39)

Mareš se svou kritikou naturalismu neomezil pouze na fyziologii, ale podrobil jí i ostatní vědní disciplíny. Stěžejní byla samozřejmě kritika vztahující se k fyziologické psychologii, v níž naturalismus odmítal existenci veškerého citu jako formy prožívání skutečnosti činů daného subjektu a následné hodnocení jejich kvality. Dle Mareše se právě skrze citové prožívání subjektu projevovala skutečná pravda o podstatě lidského života. City kvalifikoval jako nedílnou součást nazírání vlastní existence a v součinnosti s vůlí a intelektem jako prostředek pro sebeurčení a další formování životního směřování daného jedince.

Naturalismus bylo možné překonat pouze návratem ke Kantovu odkazu. Důležitost lidského ducha a zavržení objektivismu a predestinace přírodními zákony zformuloval Mareš v této myšlence: „*Návrat ke Kantovi znamená zlomení naturalismu. Neboť Kant pozvedl osobnost lidskou nad svět objektů, ukázal tvůrčí moc lidského ducha, postavil lidskou kulturu nad naturu. Ukázal, že člověk nemá hledati pravdy v objektech vnějšího světa, nýbrž v tom, co sám prožívá a tvoří svým životem.*“ (Konec sporu o idealism a realism v přírodní vědě In Mareš 1918: 76) Mareš jasným způsobem poukázal, že naturalismus ruku v ruce s pozitivismem vyděloval člověka z konceptu přírodní vědy tím, že zavrhoval jeho citové prožívání a další psychické procesy, které jsou spojeny se subjektivním vnímáním skutečnosti vztahující se k životním procesům sebe samého. Naturalismus odmítal koncept citové složky především z toho důvodu, že jej nebylo možné kvantitativně uchopit a vyhodnotit v té době aplikovanými vědeckými postupy, jež stavěly pouze na zkoumání fyzicko-chemických pochodů. Tudíž city byly pro naturalistickou a pozitivistickou vědu neuchopitelnou záležitostí vstupující na pole představ, jež byly nepřijatelné a v zásadním rozporu s tehdejší nutnou aplikací do kauzální soustavy příčin a účinků. Mareš odmítal výlučně kvantitativní zkoumání fyzicko-chemických procesů v organizmech a vyhodnocování psychických procesů jako pouhých fyziologických reakcí na vnější podněty.

3. Josef Velenovský

Josef Velenovský, významný jihočeský rodák a věhlasný botanik, se narodil 22. dubna 1858 v Čekanicích u Blatné a zemřel 7. května 1949 v Mnichovicích u Prahy. (Gabriel 1998: 614)

3.1 Studium a vědecká činnost

Po absolvování píseckého státního gymnázia v roce 1877, započal Velenovský studia botaniky a filosofie na Univerzitě Karlově v Praze. V roce 1885 se tamtéž habilitoval. V letech 1883 až 1894 působil jako asistent katedry botaniky, kde spolupracoval s L. Čelakovským a zároveň se věnoval intenzivní pedagogické činnosti. Roku 1892 dosáhl statutu mimořádného profesora speciální botaniky, jmenování řádným profesorem systematické botaniky se dočkal počátkem roku 1899. Tomuto oboru zasvětil svůj život. Působil jako ředitel botanické zahrady a botanického ústavu při Univerzitě Karlově, o jejichž vznik se významně zasadil. (Pavličíková 2008: 30–32)

Jeho bibliografie je nesmírně bohatá a odbornou veřejností ceněná, čítá více jak 250 původních vědeckých prací. Odrazem jejich ohlasu a přínosu byla řádná a čestná členství v mnoha prestižních domácích i zahraničních vědeckých společnostech a institucích (např. Královská česká společnost nauk, Akademie věd a Botanická společnost v Sofii, Geologická akademie v Leningradě, Botanical Society v Edinburku). Velenovský proslul zejména bádáním v oblasti mykologie a srovnávací morfologie rostlin, jejíž soustavné studium u nás zavedl. (Pavličíková 2008: 34–35).

Profiloval se též jako jeden z prvních ochránců přírody, jenž upozorňoval na nutnost komplexního přístupu v této oblasti. Své teze dokonce publikoval v časopisu „*Krása našeho domova*“. To však nebyla jeho jediná publicistická zkušenost. V letech 1924 až 1931 totiž působil jako šéfredaktor vědeckého mykologického časopisu „*Mykologia*“. (Pavličíková 2008: 33–34).

Své filosofické úvahy se pokoušel Velenovský ozřejmit v díle *Přírodní filosofie* (1921). Představil v něm avantgardní teorie prokázání existence duše a duchovních principů, směřující ke spiritismu a okultismu. Přírodu chápal Velenovský jako oduševnělou entitu, již tvoří všechny organizmy ve specifických vývojových stádiích. (Pavličíková 2008: 101). Po vzoru Františka Mareše usiloval o kritiku

pozitivismu a naturalismu, což se promítlo v jeho názorech na metafyziku, evoluci a psychologii. O tom blíže v kapitole 3.3. Kritika pozitivismu. V publikaci Petra Jemelky *Environmetnalismus v českém filosofickém myšlení 1. poloviny 20. století* (2002) lze nalézt charakteristické znaky Velenovského myšlení dle J. Krále. Ten se o Velenovském vyjádřil jako o velkém znalci přírodních věd, který však podlehl tíze okultismu. Jeho filosofickou soustavu označoval pojmem trialistická, protože pojednávala o hmotě, duchu a etheru. Významným způsobem se v jeho myšlenkách objevoval spiritualismus a prvky buddhistické a indické filosofie. Patrná byla rovněž inspirace metapsychickou literaturou. Jeho přírodní filosofie byla protnuta existencí všudypřítomného duchovního světa a odmítáním výsadního postavení Darwinových evolučních principů, proti nimž postavil principy vlastní. (Jemelka 2002: 85)

3.2 Přírodní filosofie

„Vždyť jest v podstatě veškerá filosofie jen přírodní filosofii [...] Přírodní věda se stává jen tehdy plodnou a zajímavou, je-li spojována s otázkami filosofickými.“
(Velenovský 1922a: 7)

Tímto citátem lze uvést jednu z nejvýznamnějších filosofických prací Josefa Velenovského. Dříve než se pokusíme proniknout do hlavních tezí této práce a postihnout její stěžejní myšlenky, zastavme se nad tím, jaké pohnutky vedly autora k jejímu napsání.

Podstatu své práce spatřoval v podání poučení prostému člověku. Jeho úmyslem bylo vyslat široké obci čtenářstva pravdu vědění o společenském životu, přírodě, člověku. Sám uvedl, že tato kniha není určena pro akademické kruhy. Věnoval ji celému národu *„aby tento byl jeho spravedlivým soudcem a aby v něm našel poučení ve všech téměř směrech lidského vědění“* (Velenovský 1922a: 6)

Velenovský, považující se za přírodovědce, nikoli za čistého filosofa, se jasně odvracel od filosofů ostatních, jimž vyčítal abstrahování filosofických problémů bez hlubší analýzy konkrétních příkladů. Obsah své filosofie čerpal z poznatků v oblasti přírodních věd, obecně platných a ověřitelných důkazů, jenž v další fázi podroboval srovnávání. Teprve po podrobnějším rozboru konkrétních případů vyvozoval závěry.: *„Má filosofie liší se velice od takzvaných pravých filosofii svou methodou i obsahem.*

Béře stavební kameny z dokázaných fakt přírodních věd a z těch buduje názor světový. Srovnává poznatky a ze srovnání odvozuje povšechné úsudky. [...] Čistí filosofové pohybují se neustále jen v abstraktních pojmech, zapomínajíce vyložiti věc na případech konkrétních.“ (Velenovský 1922a: 6) Tímto citátem autor jasně definoval podstatu svého filosofování a utváření světového názoru – jak označil svou filosofii, jež se neobejde bez poznatků z oblasti pozitivních věd. Lze říci, že Velenovský neodmítal vliv faktů pozitivních věd na filosofii.

Zamýšlel se nad tím, že každý badatel v oblasti přírodních věd se stane filosofem, pokud se nespokojí s povrchními výklady jevů. Filosofem se přírodovědec stane v momentě, kdy zavrhne zprostředkované pravdy a hlouběji začne pátrat po kauzálních souvislostech. Dle autora není přírodní věda plnohodnotnou, pokud absentuje filosofické otázky. Filosofie je dle něho ve své podstatě přírodní filosofii. Lze vyvodit závěr, že přírodní věda neexistuje bez filosofie a naopak? Můžeme se domnívat, že správný přírodozpytec, jak jej Velenovský označoval, se ve svém bádání neobejde bez hlubších filosofických zamyšlení. Bez nich je přírodní věda pouhou prázdnou vědou bez obsahu. Taktéž filosofie postrádající obsah vlivu přírody a jejích kauzálních zákonů, je vědou o ničem, prázdným bezobsažným filosofováním. Tyto dvě vědní disciplíny jsou smysluplné tehdy, pokud jsou vzájemně provázány. (Velenovský 1922a: 3–11)

Téměř v závěru předmluvy knihy Přírodní filosofie autor uvedl její účelnost. Cítil nutnost bojovat proti povrchnosti v přírodních vědách a pevně zakořeněnému naturalismu. Přímo se tak hlásil k odkazu Františka Mareše.

3.2.1 Struktura Přírodní filosofie (Díl I., Přírodnický) a jednotlivé kapitoly

Dílo je značně obsáhlé. Čítá celkem 8 kapitol, v nichž se autor věnoval celé řadě témat přírodovědných a filosofických. Ve svém výkladu postupoval chronologicky s cílem podat i laickému čtenáři logické vysvětlení dané problematiky.

Knihu lze rozdělit na dva oddíly. Jako první oddíl lze označit první čtyři kapitoly, v nichž definoval prvopočátky vzniku hmoty, jež se postupnou transformací vyvinula až v člověka. Tato část popisuje poměrně přesně průběh vzniku hmoty, vznik vesmíru, vznik země a dalších planet, konče organickou evolucí. Autor v ní předložil celou řadu renomovaných teorií od známých vědců. Kapitoly nesou tyto názvy: I. Hmota, síla, metafysika, II. Stavba všehomíra – soustava sluneční, III. Země a ostatní planety, IV. Organická evoluce

Pátou kapitolou s názvem „Původ lidské kultury“ kniha přechází do druhého oddílu, jemuž je věnována polovina knihy. Pojednáním o původu lidské kultury s následným pokračováním o záležitostech „psychismu“ se z první části knihy podložené vědeckými a ověřenými přírodovědnými fakty přesunul až k filosofování a utváření vlastních ne zcela podložených pravd.

Šestá a nejobsáhlejší kapitola, nesoucí název „Psychismus“, je dále vnitřně strukturována do těchto podkapitol: a) Podstata člověka – tělo, duše, poměr k živočichům, b) Telepatie, c) Hypnotismus, d) Mediumismus, e) Různé teorie, f) Skeptikové, g) O snech, h) Vidění do budoucna a proroctví.

Zastavíme se u některých kapitol a pokusíme se z nich vybrat stěžejní myšlenky, které následně budeme komparovat s ideami Františka Mareše. Pokusíme se najít společné body a východiska, popřípadě poukázat na fakta a názory, v nichž se Velenovský s Marešem rozcházejí.

3.2.2 Stěžejní myšlenky vybraných kapitol Přírodní filosofie (Díl I., Přírodnický)

1. kapitola: *Hmota, síla, metafyzika*

Povaha této kapitoly je patrná již ve svém názvu. Autor předložil čtenáři metafyzickou problematiku v jejím prvopočátku. Můžeme si klást otázku, co bylo dříve? Jestli hmota či síla? Velenovský tyto dva pojmy chápal jako rovnocenné. K proniknutí do podstaty hmoty je dle něho nutné uvažovat nejprve v intencích síly. Všechny síly nalézají svůj prvopočátek ve *všesvětové síle* (Velenovský 1922a: 15), ze které pocházejí síly ostatní. Hovořil o tom, že všechny síly jsou ve vzájemných vztazích, působení a utvářejí tak energii *věčnou a nezničitelnou* (Velenovský 1922a: 15) vstupující do intencí metafyziky.

Dalším významným pojmem, se kterým operoval, je *ether* (Velenovský 1922a: 15), jenž chápal jako hmotu vyplňující prostor mezi zemí a sluncem. Ether je dle něho rozprostřen skrze vesmír. A jestliže chápal ether jako hmotu, která je všude okolo, vyloučil existenci prostoru. „*Nikde ve světě neexistuje naprosté vakuum. Není tedy prostoru, v němž by nebylo žádné hmoty. Není prostoru, nýbrž jen hmota.*“ (Velenovský 1922a: 15) Ether měl pro autora metafyzickou povahu, již existenci nelze hmatatelně dokázat. Uvažoval ho jako sílu a hmotu zároveň „*Ether musí býti hmotou a silou zároveň, jest nevážitelný, není složen z atomů ani elektronů, nemůže měniti své skupenství a nereaguje na chemismus jiné hmoty.*“ (Velenovský 1922a: 15), jež nemá

nic společného s *prahmotou*, která je původcem vzniku světových systémů. Vysvětlení, v jakém vztahu mezi sebou tyto veličiny jsou, nepodal, bylo mu neznámé, nepoznané.

Hmotu a sílu sjednotil tvrzením: „... *jisto jest nade všechno, že uvažování o podstatě hmoty a síly vede nás k poznání, že hmota a síla jedno jsou, čili že hmota jest našimi smysly chápatelný stav různých sil.*“ (Velenovský 1922a: 20–21)

Pojetí prostoru bylo u Velenovského relativní. Stejně tak smýšlel i o čase: „*Také poněť času jest jen relativní a v naší mysli stvořené. Ve skutečnosti čas neexistuje. Rozeznáváme minulost, přítomnost a budoucnost, ale již sama přítomnost není ničím, neboť vše, co se postupně děje, nechť třeba ve stotině vteřiny, náleží již minulosti, když do naší mysli vstoupilo.*“ (Velenovský 1922a: 36)

Prostor a čas autor pojal jako výtvořiny lidské mysli, které člověka svazují v pochopení podstaty světa v konečných důsledcích. Můžeme se opřít o tuto autorovu citaci: „*Poněvadž jest myšlení lidské stále vázáno prostorem a časem, proto stávají se mu poslední příčiny zjevů přírodních nepochopitelné, proto jest jeho názor o světě nedostatečný, proto jest mu celá metafyzika nepřístupná, proto vzpírá se všemu věřiti, co dle své míry časové a prostorové nemůže odměřiti, třeba by to viděl, cítil, slyšel a ohmatal.*“ (Velenovský 1922a: 37) V další myšlence, která navazuje na tuto citaci, se autor dostal ke kritice pozitivních věd: „*Fysika lidská pohybuje se v čase a prostoru, co jest mimo tento obzor, sluje metafyzikou, které se pozitivní vědy zatvrzele vyhýbají. Jest ale zvláštní, že všichni vědci filosofové, kteří všemu poněť metafyzickému se vyhýbají, na druhé straně ve svých výkladech znovu v jiné názory metafyzické upadají.*“ (Velenovský 1922a: 37)

Metafyziku v autorově pojetí můžeme uvést touto myšlenkou: „*Studium přírodních zjevů záleží v tom, že hledáme příčiny určitého zjevu a nalezené příčiny snažíme se navázati na jiné příčiny atd. K pochopení jakéhokoliv zjevu připíná se řetěz kausalit nám jasných a srozumitelných. Zvláštní pak jest, že poslední příčiny uvážnou vždy v nejasnu a nepochopitelnu. Tak stává se hlubokému mysliteli příroda nevysvětlitelnou a sám člověk jest si největší hádankou. Svět tohoto neznáma, v němž končí poslední kausalit, nazývá se všeobecně metafyzikou.*“ (Velenovský 1922a: 38)

Velenovský považoval metafyziku za neprobádanou oblast sestávající ze dvou složek. První složka v sobě obsahuje jevy fyzikální a biologické, jež člověk dokáže pochopit, ale nejsou doposud zmapované. V druhé složce jsou rovněž obsaženy fyzikální a biologické jevy, jež ale člověk nikdy nedokáže pochopit, protože jsou blokovány jeho pojetím času a prostoru. (Velenovský 1922a: 39)

V závěru kapitoly si autor kladl otázku, jakými způsoby tedy lze poznávat přírodní zákony. K výsledkům vědeckého zkoumání přiřadil koncept víry. „*Poznávání děje se dílem vědou, dílem vírou.[...] Víra nehledá řetězu kausalit, nýbrž se opírá pouze o přímé nazírání – intuici či zjevení. [...] jmenovitě géniové pomocí intuice zákony přírodní poznávají mohou.*“ (Velenovský 1922a: 42) Přírodní zákony tedy lze poznávat jak vědeckým zkoumáním, tak i prostředky víry. Výklad, kterým můžeme tyto teze podložit, nalezneme i v publikaci⁵ Heleny Pavličíkové o Josefu Velenovském.

4. kapitola: *Organická evoluce*

Čtvrtá kapitola je zasvěcena otázkám organické evoluce. Velenovský čerpal ve svých výkladech z poměrně rozsáhlých znalostí v oblasti botaniky a chemie. Zaobíral se problematikou vzniku života na Zemi. Poukazoval na to, že původ života zde není možné plně objasnit. Předpokládal, že živé organizmy se vyvinuly ze spojení molekul a atomů anorganického původu. Zásadní neobjasněnou otázkou pro něj zůstalo, jakým způsobem se částice na naši planetu dostaly. Uvažoval nad Arrheinovou hypotézou (Velenovský 1922a: 88), která uvádí, že byly přeneseny kosmickým prachem. Hypotéza je však nic neřešící, neboť přesouvá problém vzniku na jiné planety. Tudíž je soudobou vědou neprobádatelným a nevysvětlitelným jevem. Přemítal tedy nad možností, že v kosmu existuje psychická energie, jež má schopnost oživit první částice anorganického charakteru. Nevysvětlitelnost konečných příčin vzniku života Velenovský považoval za opodstatněný fakt vedoucí ke kritice naturalistického pojetí evoluce a Darwinovy teorie. Důmyslně tak vpravil do evolučních zákonů o vývoji organismů principy, které dle jeho názoru poukazují k chybnosti a neúplnosti naturalistických teorií. Porovnal naturalistické a duchovním aspektem provázané pojetí evoluce.

Darwinovi přičítal významnou zásluhu. Chápal ho jako zakladatele evoluční filosofie. Jeho pátrání po zákonech, jež ovládají vývoj života na zemi, považoval za základ evoluční filosofie (Velenovský 1922a: 93) Avšak tyto výklady pro něho byly nedostačující. V Darwinových principech postrádal úlohu psychických činností, jež jsou významnými vlivy nutnými k dalšímu utváření a vývoje života.

Sympatizoval s Lamarckovou teorií (Velenovský 1922a: 95), která do vývoje zahrnuje neopomenutelnou složku, intelektuální princip. Vývoj se udává na základě

⁵ In: (Pavličíková 2008:77)

vnitřních popudů každého živočicha s cílem přizpůsobit se biologickým vlivům, transformovat se a utvářet nové orgány. Intelektuální princip pojednává v rovině citění, poznávání a uvažování. Podstata organické evoluce dle tohoto výkladu tkví v existenci psychické energie, jež řídí vývoj těla samovolným způsobem. Tuto energii nazývá pojmy psyche, duše, duch. Nejen že se podílí na vývoji tělesné schránky, ale sama o sobě prodělává také vývoj. Psyche je obsažena ve všech živočiších od těch nejnižších druhů. Na vrcholu stojí psyche člověka. Původ lidské psyche je stejný jako psyche nižších forem a předpokládá, že všechny tyto entity byly někdy ve stejném stavu, na stejné úrovni. (Velenovský 1922a: 96)

Porovnáním pohledu předpokládajícího, že psyche je utvářena molekulami a atomy s pojetím, jež ji nahlíží jako transcendentní věc, o níž nelze říci, jak vypadá a kde se nachází, dospěl k myšlence, že pouhá kalkulace s prvky hmotné povahy nestačí. Toto porovnání uzavřel následující myšlenkou: *Nevíme, kde se první atomy hmot ve všemíru vzaly, nevíme také, odkud se vzala energie, která je v těle živočišném řídí. To spadá do transcendentna.*“ (Velenovský 1922a: 96) Tedy musí existovat nějaký vyšší princip metafyzického rázu, který řídí vývoj nebo byl počáteční hybnou silou, která vpravila svou energii do všech živých organizmů?

Výše jsme zmínili, že Velenovský pojímal Darwinovy evoluční principy jako přínosné, nýbrž ne plně dostačující. Cítil nutnost doplnit je principy svými, které evoluční teorii zavádí na pole metafyziky a transcendentna, zakládají se na ověřených faktech, přestože jejich skutečná podstata není odůvodnitelná. Ve svém díle tak podal rozsáhlý výklad sestávající z dvaceti čtyř principů.

Jsou to tyto: 1. Přímé přizpůsobení se poměrům biologickým, 2. Přirozený výběr a boj o život, 3. Princip dědičnosti, 4. Princip rudimentů, 5. Princip hybridace, 5a. Princip pokrevenství, 6. Princip pohlavnosti, 7. Princip sebezachování, 8. Princip mutace, 9. Atavismus, 10. Princip zdokonalení, 11. Ornamentalismus, 12. Organický socialismus, 13. Princip ztělesňování vnitřních stavů psychických, 14. Princip výchovy, 15. Princip napodobení, 16. Princip variace podmínek biologických, 17. Princip vyžití plemenného, 18. Princip lásky rodičů k dětem, 19. Princip dělení práce dle pohlaví, 20. Princip nemožnosti zpětné evoluce, 21. Princip článkování, 22. Princip kosmické jednoty, 23. Princip délky života, 24. Princip latentních ideí.

Podrobněji se zastavíme u principů 1, 6, 7, 8, 10, 13, 16, 17, 18 a 20. Dle autora uvedené principy přesahují do transcendentna s vyloučením možnosti jejich pochopení prostředky, které se zakládají na vědecky hmotně doložitelných faktech.

Velenovského evoluční „metafyzické“ principy doplňující Darwinovu teorii evoluce:

1. Přímé přizpůsobení se poměrům biologickým – vychází z Lamarckových teorií a uvádí, že fauna a flora se přizpůsobuje nepříznivým vlivům vyvolaným okolními podněty, jako jsou například zevní mechanické vlivy, podnebí, půda, voda a vzduch. Tyto vlivy dle autora vzbuzují v živých organizmech pocit odrážející se ve vnitřní psychě. Psychika má zásadní podíl na přežití těchto organismů, neboť jim umožňuje přežít vlivy nepříznivé a vlivy příznivé naopak využít. Umožňuje jim, že dávají podněty k vytvoření příslušných orgánů. Tento princip je všudypřítomný, prostoupený duchem. „*Vůbec nač se kde v přírodě podíváš, všude vidíš ducha myslícího a tvořícího.*“ (Velenovský 1922a: 105) Velenovský byl přesvědčen o existenci psychického propojení fauny a flory. Rostliny samy mají rovněž vliv na psychický vývoj člověka. Tímto tvrzením se opět dostal do sféry transcendentně exaktními vědami nevysvětlitelné. (Velenovský 1922a: 105)

6. Princip pohlavnosti – přináší tezi, že vyšší formy života vytvářejí vyšší způsob rozmnožování. Podrobněji je rozebral u formy nejvyšší, tedy člověka. Spojil s ním další přímo navazující a podřízený princip psychické jednoty (prostupuje i další savce a jiné druhy). Druhy mají stejně vyvinuté tělo, taktéž duše je na stejné úrovni u daného druhu. Pohlavním spojením dochází k udržování takto vytvořeného celku. Psychická jednota se promítá ve smýšlení davů, v ideách, jež hýbou současným světem, ve společných mravech a zvycích, v soucitu a lásce k bližnímu. Člověk od člověka se neliší, neboť stejně myslí, cítí a je v telepatickém propojení s ostatními zástupci svého rodu. Výsadní postavení lidstva spočívá pouze v pokročilejším chápání mravních otázek. Tím se člověk v živočišné říši jeví jako individualita. (Velenovský 1922a: 111, 112)

7. Princip sebezachování – tkví v plození potomstva a ochraně vlastního života. Živočiškové jsou hnáni pudem plození za účelem zachování rodu. Stejně je to i u člověka, který je schopen za tímto účelem pozbyt veškerých morálních a společenských zvyků. Boj mezi faunou a florou vyvěrá z potřeby zachování existence. V tomto poli vystupuje člověk jako zvláštní fenomén. Velenovský jej uvedl jako jediného tvora, jenž je schopen ukončit svůj život dobrovolným způsobem. Je jediným, kdo je schopen spáchat sebevraždu. Tu definoval jako anomálii vzniklou z lidské

kultury. Dalším prvkem odlišujícím člověka od zvířat je vraždění bez přirozené příčiny, které je fenoménem jemu vlastním. (Velenovský 1922a: 113, 114)

8. Princip mutace – hovoří o vzniku nových orgánů kulturních rostlin a živočichů a přetváření nových plemen z plemen stávajících. Nejpatrnější projevy mutace nesou domácí zvířata, u nichž by bylo možné uvažovat nad tím, že vzhledem ke své nepodobnosti mohou být zástupci nového druhu. Takto vzniklé druhy označil jako produkt umělé kultury a projev reakce morfologických změn způsobených změnami životními podmínkami. (Velenovský 1922a: 114)

10. Princip zdokonalení – vysvětluje a předkládá význam organické evoluce na naší planetě. Veškeré živé organizmy na zemi prodělávají zdokonalení, vycházejí z přizpůsobování se změněným životním podmínkám. Čistě metafyzickou povahu tohoto principu definoval takto: „*Všechna práce této evoluce spěje k tomu vytvořiti sebevědomého a myslícího tvora – tedy k vypěstování ducha pomocí těla. Význam organické evoluce jest tedy psychický.*“ (Velenovský 1922a: 115) Na vrcholu živočišné říše stojí se svým nejdokonalejším myšlením a jednáním člověk, jenž je řízen neviditelnou psychou. (Velenovský 1922a: 115)

13. Princip ztělesňování vnitřních stavů psychických – přináší tezi, že skutečný stav mysli a vůle člověka se přímo odráží v jeho tělesném vzezření. Zejména pak v projevech tváře a zevnějšku. Vnitřní psycha, jak ji označil Velenovský, promlouvá skrze oči. Vnitřní psychický stav je zásadním činitelem ovlivňujícím tělesnou schránku. Doložit to můžeme touto citací: „*Že intenzivní vůle může vyvolati na těle okamžité se objevení puchýře nebo novotvaru, jest z praxe lékařské vícekrát zaznamenáno. Tím se vykládá, proč bázlivi lidé v stálé obavě před nakažlivou nemocí obyčejně této nemocí podlehnou. Silnou vůlí lze naopak vývin nebezpečné choroby zastaviti nebo omeziti.*“ (Velenovský 1922a: 118) Tedy člověk je schopen vlastní vůlí do jisté míry ovlivňovat biologické pochody, které se odehrávají v jeho těle. (Velenovský 1922a: 117–119)

16. Princip variace podmínek biologických – poukazuje k morfologickým změnám živočichů a rostlin. Velenovský uvedl, že vlivem přeměny podnebí či geologických podmínek docházelo k vyhynutí slabých forem života a přeměny naopak odstartovaly vývoj forem nových, dokonalejších. V této souvislosti se pozastavil

i u duševního života člověka, na němž každá změna prostředí, dosavadních návyků či práce, zanechává pozitivní dopady. Nejlepším dokladem těchto přeměn jsou dle něho géniové, vyznačující se svou nestálostí ve stravovacích návycích, přátelství a milostné lásce, kteří jsou schopni tvořit hodnotná a obdivuhodná díla. Naopak lidé setrvávající v udaných stereotypch nemohou dosáhnout vyššího duchovního vývoje. (Velenovský 1922a: 121–122)

17. Princip vyžití plemenného – se zabývá problematikou ustrnutí vývoje a následného vymírání druhů. Velenovský uvedl, že všechny rostlinné a živočišné druhy za blahodárných podmínek dosáhnou nejvyššího stupně svého vývoje. V tomto stupni se z jejich potomstva utvoří několik druhů nových. Přesto, že přetrvávají příznivé podmínky, stávající druh přestane ve vývoji pokračovat, až zcela vyhyne. Takovýto osud stihne i pokolení lidské. Vymírání má dle Velenovského čtyři příčiny. První příčinou je pozbytí schopnosti rozmnožování. Dalším možným výkladem může být ztráta adaptačních mechanismů vlivem dlouhodobého přežívání ve stejných biologických a fyzikálních podmínkách. Nebo dojde k převratným fyzikálním změnám na zemi a slunci, že další přežití bude fakticky vyloučeno. A poslední možnou příčinou je ztráta pohlavní produkce. Velenovský také odkazoval k autorům (Cope, Emery, Rosa a Deperét), jež nepovažovali vyžití jako jedinou z možných příčin vymírání živočišných a rostlinných druhů. Zmiňoval se i o Baerově hypotéze, že člověk je hlavní příčinou vymírání a mizení druhů. Ovšem zcela se s ní neztotožňoval. Přesto uznával, že v současné době je člověk hlavním činitelem, který utváří specifickou faunu a floru v jednotlivých zemích (Velenovský 1922a: 122–124)

18. Princip lásky rodičů k dětem – definoval jej způsobem, že péče a láska o potomstvo je všeobecnou vlastností danou všem živočichům bez ohledu na dokonalost jejich vývojového stádia. Péče a láska je dána pudem, který je silnější než pud vlastní sebezáchovy. Tento pud je odvislý od psyche, která je závislá na Bohu. Tedy psyche řízená Bohem ovládá tyto pudy. Zvláštní specifikum uvedl u rostlin a nižších živočišných forem, kdy rodiče nejsou schopni starat se o své potomstvo a přežití zajišťuje zmiňovaná psyche, již lze označit jako vše prostupující princip, kterým je nadán každý živý organizmus. Fakt, že jednotlivé živočišné a rostlinné druhy jsou zachovávány tímto způsobem, přičítal transcendentní povaze psyche a božskému principu a dostával se až ke kritice soudobého nahlížení na tuto problematiku:

„S materialistického stanoviska jest narozené dítě pro matku hotovou kalamitou, neboť ohrožen jest její život, ztrácí krásu, omezuje se její volnost a svoboda a zkracují se vlastní výhody existenční. Matka se jen pro dítě obětuje, ale dítě jí za to ničím nesplácí. Kdyby se všechny matky řídily materialistickou filosofií, měly by vesměs své děti topiti a nikoli kojiti a kolébati.“ (Velenovský 1922a: 125) Matky, jež zavrhnou své dítě či pozbudou mateřských pudů, označil jako fenomén vzniklý ze zvrácené lidské kultury. Tak je tomu i u lidí, kteří týrají malé děti. (Velenovský 1922a: 124–125)

20. Princip nemožnosti zpětné evoluce – vysvětlil Velenovský na základě existence jednotné kosmické idey zdokonalení, jejíž zásluhou nikdy nedojde k regresi živočišných a rostlinných druhů. Jejich zdokonalování tedy nezajišťuje nahodilá hra ve vývoji, jak předpokládají naturalistické teorie, nýbrž je zabezpečeno vyšší ideou transcendentního původu. Dle této úvahy předpokládal, že vývojový stupeň organismů na různých planetách je přímo závislý na délce – době jejich existence a podle níž je naše planeta nejméně způsobilou k tomu, aby ji obývajícím živočichové postoupili na nejvyšší vývojový stupeň. (Velenovský 1922a: 126)

Své principy uzavřel myšlenkou, že evoluce probíhá na základě *vložené idey* (Velenovský 1922a: 133), které podléhají veškeré živé organismy na zemi. Člověk je fenoménem stojícím na vrcholu evolučního vývoje. Evoluce sama předkládá příklady, v nichž se jasně prokazuje, že postupuje k dokonalejším formám. Tedy funguje na základě idey zdokonalení, již Velenovský chápe takto: *„Idea zdokonalení jest tudíž direktivou veškeré evoluce.“* (Velenovský 1922a: 133)

V úvodním slovu k pojednání o Velenovského organické evoluci jsme vyslovili otázku, zda existuje princip metafyzicko-teologického rázu, který byl první hybnou silou vpravující energii do všech živých organismů, aby se mohly dalším způsobem vyvíjet. Z definice jeho metafyzických principů je patrné, že za onoho prvotního hybatele považuje Boha, který je původcem hmoty, ale i psychické energie, jež hmotu dále formuje. Toto tvrzení lze podložit Velenovského vyjádřením: *„Jsou tedy ve všemíru dva elementy: hmota a psyche a tvůrce obou, Bůh. To jsou základy veškerenstva.“* (Velenovský 1922a: 142)

Otázka psychismu má v přírodní filosofii Josefa Velenovského stěžejní úlohu. Můžeme si položit otázku, proč se pokoušel tak obsáhlým způsobem vysvětlovat

a popisovat své metafyzické principy vztahující se k organické evoluci. Odpověď lze najít v následující citaci: „*Jest tudíž psychická evoluce na zemi vlastním cílem vývoje země a planet.*“ (Velenovský 1922a: 137) Na vrcholu psychické evoluce dle Velenovského patrně stojí člověk se svou duší – psyche, jež je nadřazená všem ostatním živočichům. Pouze člověk je schopen dotazovat se prvotních příčin vzniku světa a života. Tedy je fenoménem, jenž zatím dosáhl nejdokonalejšího psychického vývoje. Existují však otázky, na které ani lidský rozum a úsudek nestačí, otázky metafyzického charakteru. V závěru kapitoly autor uvedl, že do podstaty evoluce není člověk schopen proniknout.

Důrazně se stavěl proti dogmatickým pozitivistickým závěrům, že vše je možné poznat smysly a vysvětlit na základě kauzality, příčin a důsledků. Tedy takovýmto způsobem vysvětlovat podstatu života samého.

6. kapitola: *Psychismus*

Kapitola o psychismu je nejobsáhlejší částí Velenovského Přírodní filosofie. Zahrnuje osm oddílů. V zásadě lze celou kapitolu označit za v té době avantgardní pojetí psychismu člověka. V jednotlivých podkapitolách: a) Podstata člověka, tělo, duše, poměr k živočichům, b) Telepatie, c) Hypnotismus, d) Mediumismus, e) Různé teorie, f) Skeptikové, g) O snech, h) Vidění do budoucna a proroctví – se vcelku podrobně vyjádřil k různým, s psychikou souvisejícím jevům. Kapitola předkládá čtenáři celou řadu konceptů a pohledů na psychické jevy odehrávající se u člověka, jenž klasický obor psychologie v autorově době nenabízel. Je možné konstatovat, že jeho pojednání bylo v rozporu se soudobou tradicí psychologických studií. Velenovský se pokoušel dokázat existenci lidské duše a zvrátit tak pozitivistický mýtus, že neexistuje dimenze metafyzického charakteru, jež by mohla mít vliv na určování životního dějství živých organismů, rostlinami počínaje a člověkem konče. Autor popsal celou řadu jevů vztahujících se k psychice člověka ve stavu bdělém, i ve stavu hypnotickém. Snažil se poukázat na nemateriální podstatu duše, dokázat její existenci. V jistém ohledu navazoval na Marešovu experimentální fyziologii v oblasti zkoumání psychických jevů, avšak své pojednání dovedl místy až k okultismu.

3.3 Kritika pozitivismu

„Účelem díla mého jest boj proti materialismu a povrchnosti ve vědách přírodních, který své doby zdatně zahájil mistr Mareš, s jehož ideami úplně souhlasím.“
(Velenovský 1922a: 9)

Přírodní filosofie (1921), je dílem, v němž jsou především filosoficky rozvíjena témata, jež nastolil ve svých kritikách už František Mareš. Přírodnický díl je podán, dalo by se říci, popularizovanou formou. Ovšem obsahuje nesčetné množství odkazů, které poukazují k pozitivistickým teoriím. Ty se autor snažil vyvrátit doklady vědců a filosofů, s nimiž sympatizoval a které doplnil vlastními myšlenkami, jež vycházely z důkladného prostudování teorií o vzniku přírody.

3.3.1 Názory Josefa Velenovského na metafyziku

Pozitivistické odmítání metafyziky bylo pro Velenovského nepochopitelným protimluvem. Poukazoval na to problematikou pojetí času a prostoru, jež se vázalo na smyslové nazírání (Velenovský 1922a: 37), které vylučovalo pochopení jevů, jež objektivně existovaly, ale nebylo možné je vsadit do konceptu fyzikálních zákonů. Protimluv se zračil v tom, že důsledný pozitivistický výzkum vždy chtěl dospět ke konečným příčinám všech jevů, zejména přírodních, vázajících se na vznik a podstatu života. Systematické kladení otázek a jejich převádění v zákony založené na faktech v konečném důsledku vždy dospělo k otázkám, jež spadaly do oboru metafyziky, a nebylo možné je popsat objektivní metodou. Lze říci, že Velenovský odmítání metafyziky chápal jako absurdní konstrukt striktního pozitivismu? Jeho myšlenka, v níž se o tomto problému vyjádřil, poukazuje k protimluvným tezím, do nichž se pozitivismus uvrhl tím, že metafyziku odmítal.: *„Fysika lidská pohybuje se v čase a prostoru, co jest mimo tento obzor, sluje metafysikou, které se pozitivní vědy tak zatvrzele vyhýbají, na druhé straně ve svých výkladech znovu v jiné názory metafysické upadají.“* (Velenovský 1922a: 37) Čas a prostor autor vnímal jako produkt lidské mysli, který v závěrečných fázích poznávání skutečných příčin člověka svazoval v odhalení skutečné podstaty. Pozitivistické vyzdvihování vědy jako jediného prostředku k objasnění všech příčin bylo úzce spojeno s propagováním objektivní metody zkoumání, jež se výlučně zakládala na empirických zákonech a absolutně

opomíjela subjektivní nazírání. Veškeré převádění jevů na smyslově zaznamatelné počítky bylo problémem, v němž pozitivismus nedokázal překročit jevy skutečně existující s povahou transcendentního charakteru. Všechny problémy, které se nedaly objektivně vědecky vysvětlit, byly pozitivistům problémy nevědeckými. Velenovský (Velenovský 1922a: 7), ostatně i Mareš (Mareš 1906: 6), se velmi kriticky stavěl k odmítání jevů metafyzického charakteru. Oba shodně poukazovali k tomu, že každá kvalitně vedená přírodní věda vždy nutně musela k těmto otázkám dospět. A jestliže je svými vědeckými prostředky nedokázala objasnit, měla dát prostor filosofické metafyzice, jež nebyla svázána časem ani prostorem pod důsledným dohledem empirismu.

Velenovský nevyklučoval všeobecnou platnost kauzálních zákonů. Svou kritiku směřoval především k omezenosti lidských smyslů, jež nebyly schopny všechny jevy objektivně zaznamenat a lidská mysl je nedokázala vyhodnotit způsobem, aby bylo možno je vědecky ukotvit. Odmítání metafyziky v soudobé přírodní vědě bylo pro Velenovského významným nedostatkem, neboť stále existovaly v přírodě jevy, které soudobá věda přes všechny své vymoženosti neobjasnila. Studium přírody s výlučným základem na faktech fyzikálních a biologických v poslední fázi hledání prvotní příčiny vždy k otázce metafyzické dospělo, jelikož objektivně existující kauzální příčiny se vždy nutně navázaly na příčiny transcendentní.

Velenovský neopomenutelné místo metafyziky v objasňování skutečné podstaty života vyjádřil touto myšlenkou: „*K pochopení jakéhokoliv zjevu připíná se řetěz kausalit nám jasných a srozumitelných. Zvláštní však jest, že poslední příčiny uvážnou vždy v nejasnu a nepochopitelnou. Veškeré zjevy fyzikální a biologické končí v nepochopitelnou. Tak stává se hlubokému mysliteli příroda nevysvětlitelnou a sám člověk jest si největší hádankou. Svět tohoto neznáma, v němž končí poslední kausality, nazývá se všeobecně metafysikou.*“ (Velenovský 1922a: 38) Z této myšlenky lze usuzovat, že existenci příčin člověkem dosud nepochopených a nepochopitelných nelze žádným způsobem zastíit nebo odmítat. Přípuštění metafyziky k řešení těchto problémů bylo pro autora východiskem k překonání pozitivismu. Svou kapitolu, v níž se k odmítané metafyzice vyjadřoval, uzavřel myšlenkou, že ne vše je skutečně možné objasnit skrze vědecké zkoumání. Člověk dle něj poznával nejen na základě vědy, ale byl nadán výsadou víry, jež mu mohla pomoci objasnit otázky spadající do sféry transcendentní (Velenovský 1922a: 42). Jeho cítění se promítlo v lidském, víru přijímajícím, subjektu jakožto ve fenoménu nadaném duchovním principem.

Pozitivismem odmítaný duchovní princip člověka byl Velenovskému prostředkem doplňujícím vědu k objasnění metafyzických problémů. Závěrečným slovem poukázal k jemu jasné existenci vše prostupující duchovní entity, jejíž opomíjení bylo významným prohřeškem pozitivismu: „*Myslíci duch jest všechno, hmota- síla věci vedlejší či služkou ducha. [...] Jest podivuhodný boj v člověku: tělo brzdí poznání a vzlet ducha a duch vzdor tomu roste pomocí těla. Bez těla by duch zákony přírodní nepochopil a v těle uzavřen nepochopí poslední zákony kosmické. Z toho plyne, že duch musí žít věčně a prodělávati stádia tělesná i netělesná neboli hmotná a nehmotná.*“ (Velenovský 1922a: 43)

3.3.2 Názory Josefa Velenovského na evoluci

Velenovský chápal Darwinovu teorii evoluce jako převratný objev pro přírodní vědu. Avšak neuznával aspekt, který tato teorie propagovala. A to, že veškerý vývoj se řídil na základě nahodilých událostí a že vždy a nutně musel platit zákon, že v boji o přežití vítězil nejsilnější druh. Velenovský pojednal evoluční principy v kapitole Organická evoluce, zmínil se o pro něj velmi důležitých dodatcích v rámci těchto principů, jež zaváděly evoluční teorii do transcendentní sféry.

Autor nezpochybňoval Darwinem rozpracované principy, avšak podotýkal, že kdyby vše fungovalo pouze dle jím uváděných zákonitostí, evoluce by se zastavila nebo by v ní docházelo k regresivnímu procesu. Velenovský předpokládal, že nebylo možné, aby evoluce takto fungovala, neboť příroda stále badateli předkládala nové, dosud neprozkoumané životní formy, jež se dále zdokonalovaly. Tento jev vysvětlil existencí *idey zdokonalení* (Velenovský 1922a: 133), již chápal jako činitele, jenž měl výlučný vliv na chod celé evoluce, jemuž byl a je její proces výlučně podřízen.

Velenovského evoluční principy vycházely z Lamarckových teorií. Ty předpokládaly, že každý živočich je ve svém životním směřování řízen intelektuálním principem, který stojí mimo jeho tělo, avšak má zásadní vliv na jeho formování. (Velenovský 1922a: 95) Přílišná materializace životních jevů a procesů vnímala existenci duše jako konstrukt mysticismu. Veškerá intelektuální činnost související s vývojem živých organismů se dle naturalistů odehrávala v jejich buňkách a byla výsledkem chemických procesů. Toto pojetí bylo pro autora neadekvátní a poukázal na něj v následující myšlence: „*I řekli: nač přijímati mystickou psychu, když vidíme, že původem veškeré intelektuální činnosti živočicha jest činnost plasmatická. Tak musíme*

prý si také vysvětliti myšlení člověka, který jest jen výsledkem plasmatické činnosti mozku.“ (Velenovský 1922a: 95) Velenovský tuto přísnou materializaci zavrhoval, neboť neexistence psychické energie, jež stála mimo těla živých organismů, podporovala koncept, v němž se vše odehrávalo na základě nahodilých událostí. Soudobá věda svým přílišným mikroskopickým zkoumáním upadala v zásadní paradox, jenž spočíval v tom, že nejmenší části buněk nešlo již dalším možným způsobem analyzovat a určit tak skutečnou a pravou podstatu základu jejich funkce. (Velenovský 1922a: 95) Pro vědce byly atomy buněk nositeli inteligence, jež řídily chod organismu. Z přírodní vědy byl vyloučen pojem psyche, duše jako utvářecí životní princip. Existence psyche, duše byla pozitivismu a naturalismu pojmem, jenž byl vědecky nepodloženou fikcí. (Velenovský 1922a: 96)

Ve své kritice vztahující se k organické evoluci autor zmínil i fenomén účelnosti. V této zmínce navázal na odkaz Františka Mareše, pro něhož byl princip účelnosti stěžejní podstatou dalšího utváření života⁶. Velenovský poukázal na fakt, že pozitivismus s naturalismem daný princip vylučovaly. On sám jej chápal jako prostředek k uskutečnění idey zdokonalení. (Velenovský 1922a: 134) Veškerou organickou evoluci vysvětloval na základě organické energie, jež byla obsažena v buňkách organismů a která měla totožný původ jako lidská duše. Každá z těchto energií dosahovala individuálních projevů v daném těle, do něhož byla vložena, avšak sama náležela do globálního celku, jenž prostupoval celý organický svět. (Velenovský 1922a: 135) Tato energie nebyla vědecky uchopitelná, nebylo možné zjistit její původ na základě mikroskopických ani dalších zkoumání. Tento důvod nutil pozitivisty, aby ji odmítali. Daný problém bylo možné vyřešit předpokladem existence duchovního principu, jenž do organické hmoty vložil své ideje, aby se dále vyvíjela. Velenovský jako tohoto původce označoval Boha (Velenovský 1922a: 136).

V závěru tak docházíme k podložení výše uvedeného tvrzení, že naturalismus převáděl veškeré procesy v živých organizmech na chemické děje, odehrávající se v buňkách organismů za předpokladů, že zvláštní, mimo stojící psychická energie, neexistuje. Nebyl však schopen vysvětlit, jaká síla či energie oživila první prvky anorganického původu a přiměla je k tomu, aby se shlukly a vytvořily životaschopný organismus, který by se dále vyvíjel. V tomto bodě Velenovský spatřoval zásadní nedostatek pozitivistického nahlížení na vědu, odmítání duše a jevů transcendentního

⁶ Vysvětlení principu účelnosti u F. Mareše v kapitole 2.2. Marešovo pojetí fyziologie jako teorie života, str. 26

původu a upřednostnění hmoty jako veškerého původce života. Naše tvrzení můžeme doložit Velenovského vyjádřením o daném problému: „*Hmota organická utvořila se sice spojením molekul a atomů anorganických, ale činitel neznámý vložil do tohoto spojení psychu. Tu ale ocitnem se opět v transcendentnu. Jsme v koncích s naším uvažováním. Pokorně tento konec uznáme, když řekneme, že všemohoucí Bůh vložil psychu do organické hmoty a nařídil jí, aby se dále i s hmotou vyvíjela.*“ (Velenovský 1922a: 136)

Připuštěním metafyziky, transcendentna, vysvětlovali vědci a filosofové Marešova a Velenovského ražení jevy a příčiny, jež byly vědou nepostihnutelné, a ve svých tvrzeních de facto jen sjednocovali všechny problémy, s nimiž se pozitivismus nedokázal vypořádat. Připuštěním duchovního principu transcendentního charakteru byl utvořen koncept, který v sobě dané problémy sdružil a vtiskl jim prvotní metafyzickou příčinu. Tato příčina byla rovněž vědecky nevysvětlitelná, avšak zakládala se na fenoménu člověku vlastním. A to na víře v její existenci. Neboť nikdo nemohl vyvrátit jevy objektivně existující, i když jejich konečné příčiny nebylo možné vyzkoumat. Toto pojetí přineslo v jistém smyslu svobodu do vědy i filosofie. Připustilo existenci duchovní či intelektuální dimenze, jež dávala člověku odpověď na otázky, v nichž tápala veškerá vědecká zkoumání. Dalo prostor intuici a víře tam, kde selhal pragmatický rozum. Podstatným rozdílem, jímž se takto profilující se vědci a filosofové vymezovali proti pozitivistické filosofii a vědě, byla skutečnost, že připouštěli fenomén, s nímž pozitivismus ve své exaktnosti nikdy nekalkuloval. Tímto fenoménem byla víra v existenci vše prostupující idey, která v sobě zahrnuje všechny problematické otázky, vztahující se k podstatě vzniku života, jeho dalšího utváření a jeho specifických projevů.

3.3.3 Názory Josefa Velenovského na psychologii

„Hlavní příčinou, proč novodobí badatelé nechtějí přijímati duši jako samostatného, tělo přetrvávajícího činitele, jest zavedené materialistické nazírání na přírodu vůbec. Chemikům a fysikům tane na mysli stále jen hmota, která jest nositelkou různých sil. Také biologové vidí v člověku jen hmotu, na níž projevuje se zvláštní síla, kterou náhodou nazýváme »psyche«. (Velenovský 1922a: 192)

Pozitivistické popírání duše jakožto výrazného činitele ovlivňujícího utváření života a jeho projevů, se stalo předmětem kritiky již u Františka Mareše. Velenovský na jeho kritiku navázal a podrobněji rozpracoval důkazy, jež měly její existenci potvrdit.

Na chybnost převádění psychických výkonů v pouhé produkty tělesných orgánů poukázal v rozboru nahlížení na fenomén myšlení. Odmítal tvrzení, že myšlení je výlučným produktem mozku. Problém spatřoval v tom, že produkty činnosti jiných tělesných orgánů byly objektivně zaznamenatelné a prozkoumatelné. Ovšem myšlení nebylo možné žádným objektivně hmatatelným způsobem uchopit, zanalyzovat ho chemicko-fyzikálními prostředky. Vystupovalo jako jev objektivně existující, avšak hmatatelně neuchopitelný. (Velenovský 1922a: 192) Velenovský upíral svou kritiku k faktu, že veškeré psychické výkony byly přisuzovány organickému buněčnému uspořádání mozku a nervstva. Odmítal zažitý zákon převádějící myšlení na fyzikální či chemický proces a pojetí tak zvané duše, jejíž existence se přidružovala k existenci těla a naopak. Rovněž i životní proces byl závislý na provázanosti duše s tělesnou schránkou. (Velenovský 1922a: 193) V tomto pojetí se projevil odpor vůči pozitivistickému nahlížení duše jako součásti přidružené k hmotě mozku, neboť Velenovský předpokládal, že existuje psychická energie, jež není přímo závislá na těle, v němž se vyskytuje. Že tato energie je prvotní, do těla vložená (Velenovský 1922a: 136), aby jej dalším způsobem formovala a utvářela. Pozitivisté mohli namítat, že byla podána celá řada důkazů, kdy bylo prokázáno, že duševní stavy jsou podmíněny stavům tělesným. Například reakce na objektivně působící počitky vcházející nejprve do smyslových receptorů, které se následně zpracovávají v mozku. Tento fakt však Velenovský žádným způsobem nevyvracel. Shodný názor nalézáme i u Mareše, který tyto objektivně existující fenomény (Mareš 1906: 255–256) potvrdil ve svém díle *Fysiologie* (1894).

Důležitým, pozitivismem opomíjeným psychickým jevem, byla vůle, která ve svých projevech neprokazovala přímou závislost na tělesných procesech. Člověk byl specifickým fenoménem, jenž dokázal prostřednictvím vlastní vůle formovat své další jednání a utvářet tak vlastní životní dějství. Velenovský podal vzájemný vztah myšlení a vůle následujícím způsobem: „*Podstata myšlení byla by nám tedy jasnou, co nám při tom ostává nevysvětlitelnou záhadou, jest onen činitel, který provádí myšlenkové srovnávání. To jest něco, co nedovedeme nijak vysvětliti, leč tím, že to něco existuje. Ale tento činitel jeví ještě jinou vlastnost, může totiž tvořiti úsudky a z úsudků odvozovati jednání dle libosti. Vlastnost tato označuje se slovem »vůle«.* (Velenovský 1922a: 199)

Existenci duše Velenovský dokazoval na projevech svobodné vůle v těchto vyjádřeních: „*Duše lidská nejvíce jest charakterisována svobodnou vůlí.*“ (Velenovský 1922a: 199); „*Největším důkazem pro existenci samostatné a od hmoty neodvislé duše v člověku jest jeho svobodná vůle.*“ (Velenovský 1922b: 25)

Velenovský připouštěl, že na tělesné výkony člověka měly vlivy další objektivně z vnějšku působící okolnosti, jak předpokládali pozitivisté a naturalisté, ale tím zásadním fenoménem, který rozhodoval o konání určitého činu, byl vždy jen člověk se svou vůlí. (Velenovský 1922b: 26)

4. Komparativní analýza filosofických myšlenek Františka Mareše a Josefa Velenovského

Mareš a Velenovský byli osobnostmi, jež dosáhly značného ohlasu v oboru přírodních věd. Mareš proslul svou experimentální fyziologií a Velenovský byl uznávaným botanikem. Jejich studia v oboru přírodních věd se střetávala s tehdejšími pozitivistickým nahlížením na vědu všeobecně a zejména na vědu přírodní. Pozitivistická aplikace vědecky ověřených poznatků a následné utváření kauzálních zákonů způsobila, že nebylo možné odhalit skutečnou podstatu poznání života. Veškeré projevy v přírodním dějství vztahující se k životu byly vysvětlovány na základě příčin a jimi vyvolaných účinků, což vedlo ke krajnímu naturalismu.

Františka Mareše jsme představili jako průkopníka experimentální fyziologie, sympatizanta vitalismu a novokantovství. Svým přesvědčením o nesprávnosti aplikací pozitivních věd připravil základ pro zformování vitalistického proudu v české filosofii a vědě, který se snažil prolomit uplatňované vědecké postupy ovlivněné pozitivismem. Zejména proto, že smyslem vitalistických myšlenek bylo uvažování v intencích entit duchovního rázu a předpokladů existence metafyziky a transcendentna, umožňoval tento proud jejich připuštěním vysvětlit jevy a děje, podstaty věcí, s nimiž se pozitivistická věda nedokázala vypořádat.

Marešovy studie, experimenty a kritiky namířené proti pozitivismu se staly významným impulsem pro utvoření kruhu vědců a filosofů, kteří pokračovali v jeho úsilí o odstranění výsadního postavení tohoto proudu, jenž opanoval nejen přírodní vědy, ale i filosofii. Filosofové sdružující se okolo *Ruchu filosofického* zformulovali body, v nichž chtěli pozitivismus překonat. Můžeme se domnívat, že i práce Františka Mareše posloužila k jejich vytčení.

V naší komparaci kritiky pozitivismu budeme vycházet nejen z bodů, které jsme zmínili v podkapitole zabývající se *Ruchem filosofickým*, ale po podrobnějším prostudování Marešových publikací, zvláště *Fysiologie* (1906) a Velenovského *Přírodní filosofie (Díl I., Přírodnický)* (1922), najdeme shodné znaky, z nichž vycházel i koncept Ruchovců. Níže uvedené teze poslouží jako prvotní styčný bod v rozvinutí komparativní analýzy. Lze je uvést jako zevšeobecňující koncept, v jakých projevech se ve filosofii a vědě zračil pozitivismus a jaké prostředky přinášeli jeho odpůrci ve snaze po jeho překonání.

4.1 Postuláty pozitivistické vědy a filosofie a myšlenková východiska F. Mareše a J. Velenovského

Stručný nástin pozitivistických požadavků na vědu a filosofii jsme zmínili v kapitole 1.1.2 Filosoficky zaměřená periodika, v níž nalezneme i odkaz na kritiku Ruchovců takto vedené vědy a filosofie. Následuje přehled pozitivistických postulátů a myšlenkových východisek Mareše a Velenovského, které jsou syntézou obecně vytčených kritických bodů, jež proklamovali Ruchovci s východisky, která jsme našli v dílech porovnávaných autorů.

1. Odmítání metafyziky vs. Existence transcendentních jevů a činitelů

Odmítání metafyziky bylo elementárním východiskem dalšímu utváření „pozitivistických dogmat“. Její zavržení dotvářelo celkový koncept vědy, z níž byl odejmut jakýkoli duchovní aspekt. Mareš s Velenovským shodně předpokládali, že v momentech, kdy pozitivistická věda nebyla schopna vysvětlit konečné příčiny podstaty jevů či existence života, mohlo vědcům napomoci uznání duchovního aspektu, který připouštěl prvotní metafyzické příčiny. Tento předpoklad můžeme dokázat tvrzením, které jsme uvedli již v kritice Josefa Velenovského, v níž se k metafyzice vyjadřoval⁷.

2. Důsledná aplikace vědeckých metod vs. Provázání vědy s duchovním aspektem

Pozitivističtí badatelé své teorie zakládali na důsledné aplikaci vědeckých metod, přičemž preferovali hromadění takto získaných faktů, které dle jejich úsudku vždy náležely do kauzálních zákonů vystavených na příčinách a účincích. Mareš s Velenovským toto pojetí neakceptovali z důvodu, že oba pracovali v oborech, které s vědeckými fakty nakládaly a vyhodnocovaly je. Nevhodnost tohoto postulátu dokazovali na konečných příčinách jevů v živých organizmech, které nebylo možné dostupnými vědeckými metodami a prostředky vyzkoumat. Zejména vznik života v nejmenších částicích – atomech, byl oběma vědecky nevysvětlitelnou záležitostí. Poznávání skrze vědecké důkazy nebylo ani jednomu ukončené. Řadu dokladů k těmto tvrzením můžeme nalézt v Marešových vitalistických názorech na utváření

⁷ Blíže v kapitole 3.3.1 Názory J. Velenovského na metafyziku, str. 52–54

života a Velenovského určujícím aspektem víry, která významným způsobem posouvala jeho možnosti.

3. Vysvětlování jevů na základě kauzálních zákonů vs. Uplatnění transcendentních prostředků poznání

Získaná vědecká fakta pozitivismus vždy důsledně převáděl ve výsledky kauzálních zákonů. Prvotní příčina a následný účinek byly pozitivistickými vědci stavěny za základ veškerého přírodního či životního dějství. Specifické podoby nabývaly příčinné a účelné vztahy v Marešově fyziologii. O všech organizmech se vyjadřoval jako o produktech přírodních účelů, které samy sobě byly ve své existenci příčinou a účinkem (Mareš 1906: 24). Princip účelnosti, jehož přímým dokladem toto tvrzení je, podporuje autorovu vitalistickou profilaci ve fyziologickém bádání, jež byla v přímém rozporu s naturalistickým fyzikalismem. Aspekt vitalistické životní síly, který byl Marešovi stěžejním prostředkem k objasnění dějství v živých organizmech, je dokladem úvahy o existenci transcendentních prostředků poznání. V životních projevech patrná, avšak empiricky nepodložitelná síla, byla přímým odkazem k akceptaci pozitivismem tolik zavrhané transcendence, která měla vědu v její neúplnosti doplňovat. Přesvědčení o její opodstatnělém a neopomenutelném místě v kombinaci s vědou vyjádřil i Josef Velenovský se svým předpokladem idey zdokonalení. Všeobecným východiskem u obou kritiků je přijetí úlohy transcendentních forem nazírání na konečné příčiny v přírodní vědě obzvláště. Přestože jejich východiska nabývala rozličných podob ve svých specifických projevech, jejich podstata byla v zásadě stejná.

Studium přírody či životního dějství primárně vyžadovalo práci s hmotou. Ruchovcí kritizovali pozitivismem a naturalismem proklamované zachování vztahu hmoty a síly. Veškeré životní projevy byly vysvětlovány na základě fyzikálního působení síly na hmotu, jež byla tímto způsobem dále formována. Názory obou autorů na fyzikálně-mechanistické nahlížení na podstatu hmoty dotvářely celkový obraz kritiky přírodních věd, používaných metod a pojetí životních jevů, které pozitivismus spolu s naturalismem převáděl na mechanické zákony. Mareš s Velenovským pracovali s hmotou jako s životní formou, v níž je uložen život. Další utváření tohoto jim bylo projevem životního cyklu, který však byl utvářen prvotně vloženou ideou, jež určovala

další existenci a životní projevy daného organismu či živočicha. Mareš ve svých úvahách vycházel z transcendentního původu hmoty, ve stejných intencích uvažoval i Velenovský. Pátrání po skutečném původu hmoty, jejímu prvopočátku přisoudili filosofii, nikoli přírodní vědě, avšak oba shodně nezapomněli poukázat k důležitosti provázání filosofie s ostatními vědami. Velenovský se takto vyjádřil v předmluvě prvního dílu své *Přírodní filosofie* (1922) a stejné stanovisko nalzáme i v Marešově obecném pojednání o fyziologické vědě ve *Fysiologii* (1906). Uvažování v dimenzích transcendentna a metafyziky je výsadou filosofie.

4.2 Komparace názorů Františka Mareše a Josefa Velenovského na evoluci

Evoluční teorie znamenala průlom v přírodních vědách. Empirické důkazy a výsledky vědeckých zkoumání se staly významným podnětem pro rozvoj pozitivistických tendencí ve vnímání exaktních vědních disciplin, zejména přírodních věd, čímž byly de facto oslabovány význam a pozice transcendentních a metafyzických principů ve vývoji. Východiskem diskuse se staly Darwinovy evoluční principy, jež předpokládaly dané a příčinně podmíněné přírodní zákony, které se zakládaly na přirozeném výběru, kdy v boji o život vítězil nejsilnější druh. Mareš i Velenovský poukazovali k otázce, která se vázala k podstatě života ve své původní příčině. Oba se domnívali, že teorie evoluce znamenala významný posun ve studiu života v jeho podstatných projevech, avšak nezaobírala se transcendentními prvotními příčinami, jež dle nich měly rozhodující vliv na utvoření a zformování života.

Mareš vytýkal soudobé přírodní vědě, že její darwinistické pojetí vyústilo k mechanistickému nazírání, které vysvětlovalo všechny události u živých i neživých forem jako sled příčin a účinků bez vnitřního účelu a odstranilo tak z biologie teleologický princip a možné další principy metafyzické povahy. (Mareš 1917: 27). Autorovým východiskem pro vysvětlování podstaty evoluce a vývoje života byl předpoklad účelně působícího činitele. Mareš nazýval život „*původním účelným činitelem přírodním*“ (Mareš 1917: 31) a neuznával označení životního dějství jakožto dějů výlučně fyzikálních a chemických (Mareš 1917: 19). Prosazoval vitalistické krédo, jež uvádělo přítomnost životní síly, duše, životního principu v těle každého živého organismu (Mareš 1906: 6). Životní síla měla určující vliv na utváření životního dějství, na volbu jednání. Motivem k němu byl dle autora účel (Mareš 1917: 10) jakožto plod citu a vůle. Životní dějství bylo tedy utvářeno vlastními potřebami – účely daného

subjektu, který si sám volil prostředky a formy jeho uskutečnění. Nikoli nahodilý řetěz příčin a účinků mechanicky propojených, ale vlastní vůle, založená na zájmu o další existenci byla určujícím prvkem formujícím životní dějství a vývoj živého organismu.

Velenovský se v prvním dílu *Přírodní filosofie* (1922) rovněž vyjadřoval k Darwinovým principům a teoriím. Podstatu evoluce spatřoval v transcendentní sféře. Všechny důkazy, jež podával, odkazovaly k takto utvořenému závěru. Podrobněji je vyložil ve svých metafyzických principech⁸. Kritizoval naturalistickou polohu mechanistického nazírání, která vývoj organismů převáděla výhradně na chemické a fyzikální pochody v buňkách (Velenovský 1922a: 144). V jeho předpokladech byla nositelem vývoje všech organismů organická energie obsažená v každé tkáni, totožná se stejnou energií fungující v člověku. Nazýval ji duší, která nabývala individuálních projevů v každém člověku a živočišném druhu a byla prostoupena všemi organismy na zemi. (Velenovský 1922a: 135) Když autor hovořil o organické energii, v zásadě měl na mysli energii psychickou. Tyto dva pojmy chápal jako obsahově rovnocenné. Pokud hovořil o organické čili psychické energii, definoval ji jako nezměnitelný, sám o sobě stojící fenomén transcendentní povahy. (Velenovský 1922a: 136) Velenovský vývoj organismů a živočichů vysvětloval na základě *idey zdokonalení*⁹ (Velenovský 1922a: 133).

Můžeme se domnívat, že vznik a podstata života byly Marešovi a Velenovskému stěžejními aspekty přírodní vědy. V názorech obou autorů na evoluci nalzáme několik společných kritických bodů a podobných východisek, která měla překonat pozitivismem proklamované mechanické vysvětlování vývoje a utváření života.

Východiskem pro pozitivisty mechanicky pojímanému vývoji organismů se stala Darwinova evoluční teorie. U Mareše a Velenovského nalzáme shodné přesvědčení o tom, že tato teorie znamenala převratný objev pro přírodní vědu studující pravou podstatu a příčiny života. Ovšem zásadní její nedostatky rovněž shodně shledávali v jejím důsledném vystavění na principu boje o život s předpokladem významné převahy silnějších druhů. Skepticky se projevovali v názorech na nahodilé přírodní děje, které měly dle pozitivistů mít výsadní vliv na vývoj všech živých organismů.

⁸ Blíže v kapitole 3.3.2 Stěžejní myšlenky vybraných kapitol *Přírodní filosofie* (Díl I. Přírodnický) o organické evoluci, str. 45–51

⁹ Blíže v kapitole 3.3.2 Názory Josefa Velenovského na evoluci, str. 54

Mareš i Velenovský v pozitivisty vytvářených teoriích o vývoji a původu života shodně postrádali nějaký duchovní aspekt transcendentní povahy. Absence duchovního činitele ovlivňujícího utváření a vývoj života dle nich jen umocňovala naturalistické pojetí, pod jehož silný vliv se tímto teorie vztahující se k životu dostávaly. Obecnou shodu u obou autorů shledáváme v jejich úvahách, které dokazují, že významný, ne-li výsadní vliv na utváření života má onen duchovní aspekt, jehož existenci se ve svých bádáních pokoušeli dokázat.

Duše byla oběma kritikům východiskem z naturalistického konceptu teorie evoluce. V tomto bodě je patrný podobný prvek jejich uvažování nad životem. Ovšem východiska k vysvětlení oné duše hledali v rozdílných odkazech. Mareš evoluci a životní vývoj vysvětloval na základě *životní síly* (Mareš 1906: 6), která korespondovala s jeho vitalistickým krédem. Velenovský další životní utváření a vývoj vysvětloval na základě *idey zdokonalení* (Velenovský 1922a: 133). Lze říci, že v tomto bodě nalézáme rozdílné označení pojmu duše. Jednotícím prvkem jejich názorů je předpoklad, že existence duše je nezbytná a její výsadní vliv na vývoj života je nezpochybnitelný.

Východiska k utváření názorů na evoluci a výsadní postavení duchovního aspektu v jejím konceptu hledali autoři ve známých, pozitivisty zavrhaných teoriích. Mareš ve značné míře čerpal z Kantova odkazu vztahujícímu se k teleologickým principům, když předpokládal, že veškeré životní dějství se uskutečňovalo skrze účely, které si daný organizmus utvářel. Teleologické hledisko bylo významným principem, na němž se dle Mareše zakládalo životní dějství každého organismu. U Velenovského je patrná stopa Lamarckových teorií, které uvažovaly nad existencí mimo stojícího intelektuálního činitele, jenž měl výrazný vliv na další život organismu. (Velenovský 1922a: 95) Můžeme se domnívat, že v tomto odkazu je patrný vliv na Velenovského tezi o existenci idey zdokonalení, která rovněž utvářela život a taktéž byla původní, do každého těla vložená.

Názory obou autorů lze uzavřít další neméně významnou myšlenkou. Mareš i Velenovský předpokládali, že výlučný vliv na utváření životního dějství u člověka a vyšších savců měla vůle, kterou naturalisté zcela opomíjeli. Vůle byla oběma kritikům podstatným projevem existence duše a dokladem duševní činnosti nezávislé na fyzikálních a chemických pochodech v těle. Přiznání tohoto fenoménu vyvracelo tvrzení, že veškerý vývoj je přímo závislý na přírodních zákonech, jež vznikly z nahodilých událostí. Vůle jakožto svobodný projev živé myslící bytosti byl

Marešovi i Velenovskému prostředkem, skrze nějž mohla významným způsobem ovlivňovat a směřovat svou další existenci.

4.3 Komparace názorů Františka Mareše a Josefa Velenovského na psychologii

Mareš ve svých úvahách o psychologii vycházel z předpokladu, že bez zahrnutí fenoménu duše do jejího konceptu nelze plnohodnotnou vědu tohoto formátu budovat. Psychologii pojímal jako významnou součást fyziologie. Přesněji odhalování životních dějů spatřoval ve fyziologické psychologii, jež měla být součástí každého fyziologického zkoumání. Jeho názory na psychologii jsme ve stručném bodě popsali v kapitole 2.3.2 Marešova kritika pozitivistické psychologie. Zmínili jsme se o jeho kritice pozitivistického odmítání subjektu a neakceptování účelného činitele působícího v oblasti psychických procesů.

Naši pozornost zaměříme na specifickou část kritiky pozitivisticky vedené psychologie, která koresponduje s jeho bádáním v oblasti fyziologické psychologie a je podstatným znakem, v němž je kritika rozdílná s oblastí psychologie, o níž se zmiňoval Velenovský. Svou skepsi Mareš upřel na Františka Krejčího, který byl autorem šestisvazkové *Psychologie* (1902–1926). Ta byla Marešem označována přívlastkem psychologie bez duše, neboť byla důsledně empirickou, předpokládala vývojový koncept a veškeré duševní jevy transformovala na reaktivní produkty dění v organizmech. (Gabriel 1998: 307) Mareš Krejčímu vytýkal paradoxy, do nichž se dostával ve svých definicích duševního dění. Odmítání metafyziky bylo v rozporu s jeho definicemi, jež byly překvapivě vystavěny na „*idealistické noetice*“ (Nakonečný 2007: 93) – za tohoto předpokladu se duševní jevy kladly jako prvotní a fyzické jevy odehrávající se v reakcích těla jako druhotné, na duševních závislé. Krejčího teorie psycho-fyzického paralelismu předpokládala, že duševní a nervové děje probíhaly paralelně, tedy vedle sebe bez zjevné kauzality. Marešův odpor se projevoval v Krejčího povyšování psycho-fyzického paralelismu za základ psychologických metod zkoumání. V takto aplikované vědě se totiž předpokládalo, že veškeré zákonitosti vztahující se k duševním jevům bylo nutné studovat s důsledným ohledem na fyziologické jevy, jež se odehrávaly ve stejném okamžiku. Fakta z oblasti fyziologických jevů měla být základem psychologie. (Nakonečný 2007: 93) Tedy ne prožívající subjekt, který si plně uvědomoval pocity a své jednání dále formoval skrze vlastní volní úsilí, ale opět fyzikální jevy a reakce se staly metodologickým základem

psychologie jako vědy. Pro Mareše byl subjekt fenoménem, jenž utvářel vlastní vědomí, skrze myšlení si uvědomoval vlastní pocity a měl významný a určující vliv na jejich další formování, neboť byl nadán vůlí, která mu umožňovala svobodný projev jeho sebeurčení a životního směřování. Odejmutí vůle člověku pro něj představovalo uvrhnutí do nesvobody, odrážející se v nemožnosti nastolování vlastních účelů a voleb prostředků k jejich uskutečňování. Lidská bytost bez vůle, ač výrazného intelektu, byla Marešovi obětí podřízenou fyzikálním zákonům přírodního dění. Vůle byla významným a určujícím prvkem a prostředkem, jímž člověk dokázal uskutečňovat účely spojené s jeho životem. (Psychologie bez duše In Mareš 1918: 111)

V Marešově náhledu měla být psychologie pěstována rovněž ve vitalistickém duchu. Toto pojetí sjednocovalo jeho názory, jež aplikoval do své fyziologie. Zejména včlenění účelného principu do utváření životního dějství každého organismu. Fenomén duše, jenž pozitivisté zatvrzele odmítali, definoval jako „*účelně působícího činitele*“ (Nakonečný 2007: 91) Mareš nepřijímal krajně naturalistickou polohu, do níž se psychologie dostala s odmítáním jakéhokoli principu, jenž měl zájem vlastního sebeurčení a utváření: „*Naturalism hlásající nezměnitelnou nutnost přírodního dějství, v jehož řetěz příčin a účinnů nic psychického, nic ideového, nic tvůrčího nemůže zasahovati: „Marně si namlouváme, že člověk je strůjcem svého osudu.*“ (Psychologie bez duše In Mareš 1918: 112) Člověk byl naturalismem vržen do nutné podřízenosti daným přírodním zákonům. Vnucoval mu teorii jeho vzniku, jež byla založená na mechanicky seskupených událostech a zavrhovala možnost, že na formování lidského života měl podstatný, ne-li výsadní vliv zvláštní životní činitel. (Psychologie bez duše In Mareš 1918: 112)

Uznání účelně působícího činitele a připuštění vitalistických myšlenek bylo pro Mareše způsobem, jak osvobodit psychologii z naturalismu. Vyzdvihoval zejména výsadní postavení vůle člověka jako fenoménu, skrze nějž dalším způsobem uskutečňoval svůj život.

Velenovský se k soudobé psychologii vyjadřoval rovněž skepticky. Zamítal názory akademických vědců i filosofů, které považovaly soudy o duši a duchách za bezobsažné fantazírování. Existenci zmíněných jevů bylo možno prokázat prostřednictvím experimentální psychologie, která měla být náhradou filosofické psychologie. Pokusy měli konat přírodovědci vzdělaní v oborech lékařství, zoologie, botaniky, fyziky, chemie, astronomie a geologie, neboť psychika člověka byla jevem, jenž ve svých rozmanitých a četných projevech kladl vysoké nároky pro jejich vědecké

zpracování. Náležitost zmiňované vědy v odvětví fyziologie člověka bylo shodným názorem, jenž Velenovský sdílel s Františkem Marešem. Neuznával psychologické teorie utvářené čistými filosofy, kteří je formulovali bez vědecky podložených faktů. (Velenovský 1922a: 189, 190)

V návaznosti na Františka Mareše nalézáme i u Velenovského kritická stanoviska k vedení soudobé psychologie: „*Kdo by chtěl posouditi ubohost naší školní a akademické psychologie, nechť si přečte několik ročníků v Paříži vycházející (na universitě) Annales Psychiques nebo Proceedings of The Society psychical Research, vycházející v Londýně, kamž píší nejpřednější fyziologové a psychologové angličtí.*“ (Velenovský 1922a: 190) Zmíněná citace odkazuje k výše uvedené myšlence, že psychologické teorie měli vytvářet erudovaní vědci vzdělaní v oboru fyziologickém. Rovněž bychom mohli předpokládat skeptický názor vztahující se k převládajícímu pozitivistickému diskurzu české psychologie, která upírala svoji pozornost na mechanické analýzy chemických a fyzikálních procesů v mozku a nervstvu. Důsledný strukturální a mechanický popis nervové soustavy a mozku nebyl Velenovskému prostředkem, jenž by mohl ozřejmit podstatu činnosti myšlení a duše. Jeho kritiky názorů o mozku a jemu přidružených psychických procesů v soudobém pojetí dotvářely Marešovo označení pozitivistické psychologie jako psychologie bez duše. Velenovský předpokládal, že mozek (Velenovský 1922a: 190) je hmotným a formálním, někdy více či méně kvantitativně a kvalitativně vyvinutým nástrojem duše.

Shodu u obou autorů nalézáme ve skeptickém nazírání na mechanické popisování psychických procesů, z nichž dle pozitivismu vyplynulo zavržení duše. Mareš pozornost upřel k psycho-fyzickému paralelismu. Velenovský svou kritiku přímo explicitně nedefinoval. Vyjadřoval se k soudobé psychologii v celistvém pohledu. Zajímala ho materializace duševních jevů a vzájemná podmíněnost těla a duše. Jejich nezávislost dokazoval několika vědeckými způsoby: popisem imunologických procesů v těle napadeném neviditelnými mikroorganismy aktivací fagocytů, která byla jistě projevem vůle duše, když nebylo možné dokázat fyzikálně-chemické aktivační procesy, jenž by fagocyty zmobilizovaly; existencí duševních jevů u jednodušších forem života (nálevníků) utvářením zkušeností bez přítomnosti smyslových aparátů v přijímání potravy a vyhýbání se nebezpečí; výskytem nečekaných ojedinělých projevů zdravého rozumu u osob s intelektovým deficitem (Velenovský 1922a: 197). Můžeme se domnívat, že zmíněnými důkazy Velenovský dokládá přítomnost duševního principu

ve všech buňkách organismu a ne výlučně v buňkách mozkových, jak tvrdili vědci aplikující naturalistické teorie.

Dalšími podklady pro dokázání existence duše a její podstaty mu byly soudobou psychologií odmítané, dalo by se říci, kontroverzní duševní projevy. Zabýval se analýzou a hledáním přímých dokladů telepatických, médijních a somnambulních jevů. Ve svých názorech se nezdráhal dát volnější pole fantazii a spekulacím. U Františka Mareše nenalzáme ani patrné množství takto spekulativních teorií. Je u něj zřejmá střídmost v utváření konečných soudů a pronášení tezí, jež by nesly podobný příznak jako Velenovského místy až okultistické teorie. Marešovy hypotézy v oblasti psychologie jsou přímo navázány na jeho fyziologické studie, kdežto u Velenovského nalzáme odkazy k velmi nekonvenčním experimentům v oblasti paranormálních jevů. V tomto bodě se projevuje nejvýznamněji zásadní rozpor v jejich nahlížení na vědní obor psychologie. Mareš se svým prokazováním duše zůstal v mezích fyziologické psychologie. Přesto lze v díle Josefa Velenovského nalézt shodné znaky, které korespondují s Marešovými kritickými stanovisky a navazují na ně.

Za předpokladu, že Velenovský vycházel ve formulaci svých názorů na psychologii z myšlenek Františka Mareše, dospíváme k několika obecným shodám na vedení oboru, volbách metodologických prostředků a utváření obecných zákonitostí.

Shoda obou autorů se jeví ve vnímání psychologie jako jedné z významných kategorií fyziologie. Mareš nalézal podstatu psychických jevů na pozadí experimentálních studií v rámci své fyziologické psychologie. U Velenovského je patrný souhlas v dokazování zmíněných jevů rovněž skrze experimentální metody. Specifické je jeho odmítnutí teorií vytvořených výhradními filozofy, nikoli přírodovědci. Rámcové zasazení psychologie do konceptu fyziologické vědy bylo Marešovi významným nástrojem k podhalení teorie o podstatě života. Předpokládal existenci účelně působících činitelů a utvářecí životní síly, kteří se zračili v psychických jevech a byli pro něho patrně projevem duchovního a duševního aspektu živých organismů. Zmíněné pojetí je přímým odkazem k Marešově vitalistickému náhledu na fyziologii a tudíž i na psychologii. Účelně působící činitel v živém organismu dokládá přítomnost duchovního aspektu, který má významný vliv na jeho životní dějství a další sebeutváření. Velenovského předpoklady existence duševních činitelů ve všech částech živého organismu můžeme doložit výše uvedenými příklady, které vylučují pozitivistické a naturalistické převádění duše na procesy odehrávající se v buňkách mozku.

Kritika soudobé české akademické a školní psychologie je patrná rovněž u obou autorů. V jejich dílech nalézáme odkazy k prosazovaným teoriím, jež vydělovaly aspekt duše z daného oboru. Mareš svou publikací *Psychologie bez duše* (1912) poukázal k pro něj chybnému postavení psycho-fyzického paralelismu jako výchozí teorie k utváření psychologické metodologie. Podrobněji a vědecky vysvětloval podstatu paralelismu již ve své obecné *Fysiologii* (1894). U Velenovského je kritika soudobé psychologie obsažena v 6. kapitole prvního dílu *Přírodní filosofie (Díl I., Přírodnický)* (1922), v níž předkládá vysvětlení, v jakých znacích je soudobá psychologie ne zcela vhodná a podává teorie a důkazy, jimiž chce existenci „duše“ či duchovního aspektu v živém těle dokázat. V zásadě tak můžeme dospět k názoru, že Velenovského, místy sporné doklady, jsou přímým odkazem Marešovy kritiky psychologie bez duše.

Analýzou psychických procesů a jevů se oba autoři shodně pokoušeli dokázat existenci duše. U Mareše bylo jejich studium navázáno na předpoklad, že duše je určujícím životním činitelem. Zabýval se reaktivními procesy na podnětné události dopadající na vnímající organizmus. Předpokládal, že organizmus nefunguje výlučně jako stroj, který reaguje na objektivně dopadající podněty (Mareš 1906: 241), ale jeho duše se projevuje jako zvláštní životní činitel, který je schopen reagovat na nové a stále se proměňující poměry. Velenovského studium, vztahující se k prokázání existence duše, bylo v té době poněkud avantgardní. Psychické projevy, tedy i projevy duše, chtěl dokázat na analýze stavů odehrávajících se mimo vědomí (Velenovský 1922a: 213), obzvláště v somnambulismu, kdy je vliv těla oslaben a psychické jevy se zobrazují v silnější podobě nebo ve stavech hypnotických. Komponentou, která sjednocovala Marešovy předpoklady existence duše, byla vůle, skrze niž každý živý organizmus, obzvláště člověk a vyšší savci, uskutečňovali svůj život. Volní jednání nebo spíše vůle byla autorovi účelně chtějícím fenoménem. (Psychologie bez duše In Mareš 1918: 112) Dokladem, že vůle byla prostředkem ke zlomení nadvlády přírodních zákonů nad člověkem a svébytným projevem duše. V názorech Josefa Velenovského na duši měla vůle rovněž rozhodující úlohu. Vyjádřil se o ní jako o jejím charakteristickém projevu (Velenovský 1922a: 199). Navazoval na Marešovy myšlenky, že člověk byl typickým příkladem, u něhož se projevovalo jednání skrze svobodnou vůli v retrospektivním posuzování činů a jevů s ohledem na jejich předchozí formování a utváření. (Velenovský 1922a: 200)

Závěr

„Století, tak bohaté odbornými vědeckými výzkumy, končí živým sporem o základní principie vědeckého poznání. Přední přírodopytci zabývají se otázkami, co jsou vědecká fakta, jaký význam mají vědecké theorie, a jaký jest vůbec úkol vědeckého bádání. Jiní však, jsouce zabráni do svých odborných výzkumů, nechápou důvodu takových otázek, vidouce v nich neplodné filosofování a svévolné podvracení základních principii vědy, o jejichž platnosti jsou přesvědčeni. Obvyklý odpor mnohých přírodopytců proti filosofii vůbec činí tento spor tím příkřejším, ježto sotva poznávají, oč jde.“ (Idealism a realism v přírodní vědě In Mareš 1918: 33)

Expanze vědeckých výdobytků, jakož i zlepšování životního standardu a uvádění produktů industrializace v praktický život, jsou typickými atributy 19. století s výrazným přesahem do století dvacátého. Přes všechny klady se o to naléhavěji jeví absence duchovní dimenze ve vědeckém objasňování podstaty života, který si vytkla soudobá přírodní věda, odkazující k Darwinovým evolučním teoriím. Tento deficit si velmi intenzivně uvědomovali i dva významní čeští přírodovědci – filosofové František Mareš a Josef Velenovský.

Naší práci jsme začali shromážděním informací obecného charakteru. Nejprve jsme se snažili postihnout rysy dobové české filosofie a na ně navázat biografickými fakty o osobnostech Františka Mareše a Josefa Velenovského, jejichž smyslem bylo dotvoření obrazu o diskurzu české filosofie na přelomu 19. a 20. století. Nesoustředili jsme se na zmapování veškeré jejich přírodovědecké a filosofické činnosti. Vzhledem k povaze práce jsme podali stručnější přehled faktografických údajů a nejvíce pozornosti směřovali k reflexi filosofických myšlenek obou autorů, které jsou obsaženy ve stěžejních dílech *Fysiologie* (1906) a *Přírodní filosofie (Díl I., Přírodnický)* (1922).

Způsob zpracování je specifický v tom, že jsme se pokusili o vlastní analýzu kritických myšlenek obou osobností v citovaných dílech. Ze získaných poznatků jsme vyvodili obecná východiska stanovisek společných oběma autorům, v nichž se vymezovali proti pozitivismu a naturalismu a vědeckým postupům, které jimi byly ovlivněny. Konkrétně zde hovoříme o nutném vlivu transcendentních jevů a činitelů v soudobé vědě. Odmítání metafyziky Mareš s Velenovským vnímali jako kritický bod, v němž se pozitivismus nedokázal překlenout přes konečné příčiny podstaty jevů a života. Analýzou jsme dospěli k tezi, že zpochybňování významu metafyziky

a transcendentna bylo oběma meritem, z něhož pramenily další „nedostatky“ pozitivistické vědy a filosofie.

Ve vlastní komparaci předkládáme obecné rysy kritických východisek, která jsou nejvíce diskutovaná ve dvou obsáhlejších oblastech: evoluci a psychologii. Práce se snažila postihnout rozdílná a shodná stanoviska obou autorů s vybranými příklady, na jejichž základě jsme dospěli k závěru, že v řadě nastolených témat se Velenovský s Marešem shodovali. Avšak Mareš zůstával střízlivým zastáncem přítomnosti principu duchovna ve vědě, kdežto Velenovský se ve svých názorech dostal až do oblastí paranormality a okultismu. V soudobé vědě a filosofii to znamenalo kritické nepřijetí. Přestože byli oba současníky, nalézáme v díle Josefa Velenovského odkaz, v němž navazuje na Františka Mareše, a který svébytným způsobem rozpracovává.

Věříme, že tento stručný nástin situace, která panovala v boji o sesazení pozitivismu z výlučné čelní pozice ve vědních oborech, přiblíží čtenářům naší práce, jak nelehkým způsobem docházelo k přerodu v české přírodní vědě a filosofii. František Mareš, jako jeden z prvních odpůrců pozitivismu, a Josef Velenovský, jako přímý zastánce jeho názorů, oba svými postoji a názory významným způsobem předznamenali pozdější boj o českou filosofii, otevřeně manifestovaný v prvním čísle časopisu *Ruch filosofický*.

Summary

This thesis is focused on the reflexion of philosophical ideas at works of two naturalists, countrymen from southern Bohemia, their names are František Mareš and Josef Velenovský. Sphere of the Czech philosophy at the end of 19th and the beginning of the 20th century and its discursion at works of both authors is presented in common level in the first part of the thesis.

Critical views are formed to define Mareš and Velenovský theses against positivism and naturalism in natural science and philosophy. These critical opinions are compiled on the basis of my own analyses after studies works presented in citations. This thesis doesn't demonstrate the whole view on all the critics but only chosen topics. The clue for their selection was the spiritual perception facet in opinions on evolution and psychology.

The main part demonstrates comparison of resources from the point of view of positivism and naturalism in natural science especially in evolution and psychology. From these facts we derived the conclusion, that Mareš resources became the basis for theses for „the fight for the Czech philosophy“. In spite of the fact Velenovský was contemporary with Mareš we can find at his works direct link that was used in a peculiar way. In conclusion, we may say there were found both similar and significant different features at works of both authors. Mareš can be taken as to stay in his theses within the framework of physiological science, Velenovský moved them to the area of paranormal phenomena.

5. Citované literární zdroje

GABRIEL, Jiří. *Slovník českých filozofů*. 1. vyd. V Brně: Masarykova univerzita, 1998, 697 s. ISBN 80-210-1840-2.

GABRIEL, Jiří, Lubomír NOVÝ a Jan ZOUHAR. *Česká filozofie ve 20. století*. 1. vyd. Brno: Vyd. Masarykovy univerzity, 1995, 361 s. ISBN 80-210-1242-0.

JEMELKA, Petr. *Environmentalismus v českém filosofickém myšlení 1. poloviny 20. století*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2002, 146 s. Spisy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, sv. 79. ISBN 80-210-2800-9.

MAREŠ, František. *Fysiologie (Díl I., Všeobecná fysiologie)*. Praha: Bursík & Kohout, 1906, 346 s.

MAREŠ, František. *Konec sporu o idealism a realism v přírodní vědě, který pozvedli profesori B. Rayman a T. G. Masaryk*. Praha: vlastním nákladem, 1903, 41 s.

MAREŠ, František. *Pravda nad skutečnost*. Praha: Spolek českých mediků, 1918, 150 s.

MAREŠ, František. Idealism a realism v přírodní vědě. In: MAREŠ, František. *Pravda nad skutečnost*. Praha: Spolek českých mediků, 1918, s. 32-75.

MAREŠ, František. Konec sporu o idealism a realism v přírodní vědě. In: MAREŠ, František. *Pravda nad skutečnost*. Praha: Spolek českých mediků, 1918, s. 75-79.

MAREŠ, František. Mechanism a mysticism. In: MAREŠ, František. *Pravda nad skutečnost*. Praha: Spolek českých mediků, 1918, s. 27-32.

MAREŠ, František. Naturalism a svoboda vůle. In: MAREŠ, František. *Pravda nad skutečnost*. Praha: Spolek českých mediků, 1918, s. 86-93.

MAREŠ, František. Psychologie bez duše. In: MAREŠ, František. *Pravda nad skutečnost*. Praha: Spolek českých mediků, 1918, s. 111-113.

MAREŠ, František. *Životní účelnost*. Praha: Josef Vilímek, 1917, 32 s.

NAKONEČNÝ, Milan. *František Mareš: vědec, filosof a národovec*. Vyd. 1. Praha: Národní myšlenka, 2007, 160 s. Knihovna Národní myšlenky. ISBN 978-80-903582-6-3.

PAVLIČÍKOVÁ, Helena. *Josef Velenovský: (k jeho filosofické a přírodovědecké činnosti)*. 1. vyd. V Českých Budějovicích: Jihočeská univerzita, 2008, 151 s. ISBN 978-807-3941-536.

SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka: a Slovník filosofických pojmů*. 5., rozš. vyd., (Ve Vyšehradu 3.). Praha: Vyšehrad, 2007, 411 s. ISBN 978-80-7021-884-6.

VELENOVSKÝ, Josef. *Přírodní filosofie (Díl I. Přírodnický)*. 2. vyd. Praha: Ludvík Souček, 1922a, 466 s.

VELENOVSKÝ, Josef. *Přírodní filosofie (Díl II. Kulturní)*. Praha: Ludvík Souček, 1922b, 327 s.

ZOUHAR, Jan. *Dějiny českého filozofického myšlení do roku 1968: stručný přehled*. Vyd. 1. Brno: Academicus, 2008, 155 s. ISBN 978-808-7192-023.